

«Que ho faça jo?! Que ho faci ell!» Evolució del present de subjuntiu en el nord-occidental actual

Mar Massanell i Messalles (Bellaterra)
Gemma Palà Aldabó (Bellaterra)

Summary: On the basis of a corpus of Northwestern Catalan that collects surveys of 240 informants from 40 localities, we describe several conjugation models of present subjunctive found in this dialect and we analyse the introduction of innovative variants shared by both Central Catalan and standard Catalan spread by the media and the education system. The description of the distribution of different verbal marks of present subjunctive according to person and verb classes makes evident that the introduction of innovative vowel *i* finds some resistance, on the one hand, in the first person singular, and on the other hand, in the third conjugation with inchoative augment. The analysis of the innovation, considering how it fits the verbal paradigm of Northwestern Catalan, helps us understand the above-mentioned resistance and linguistic change in general.

Keywords: Northwestern Catalan; inflectional morphology; linguistic change; present subjunctive; syncretism; inchoative augment ■

Received: 16-02-2016 · Accepted: 09-06-2016

■ 1 Introducció: objecte d'estudi i objectius¹

En el català nord-occidental actual, les terminacions de present de subjuntiu tradicionals d'aquest dialecte, que es realitzen a través de les marques vocàliques *a* (*que perda*), *e* (*que perdes*) i *o* (*que perdós*), conviuen amb la terminació innovadora amb *i* (*que perdís*), introduïda per veïnatge del català central i, sobretot, per la pressió de l'estàndard difós (Viaplana, 1999). L'objectiu d'aquest estudi és determinar els diversos models conjugacionals que conviuen en el català nord-occidental, amb les àrees de predomini de cadascun, i analitzar el procés d'introducció en aquest dialecte de les variants de subjuntiu innovadores. Per a fer-ho, ens basem en el treball de camp dut a terme el 1996 en una xarxa de localitats nord-occidentals (Massanell, 2012: CD).

1 Aquest article ha estat possible gràcies al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696) finançat per l'AGAUR.

■ 2 Constitució del corpus

Les enquestes es van passar a 240 informants nord-occidentals, procedents d'Andorra i de les 19 comarques en què es parla aquest dialecte. A cada territori es van seleccionar dues poblacions: la capital i una altra de dimensions reduïdes, com consta a la taula 1.² D'altra banda, a cada localitat es va treballar amb sis informants repartits equitativament en tres franges d'edat: joves (14–19 anys), adults (36–49 anys) i vells (66–79 anys). La mostra, doncs, abraça de manera homogènia tot el territori de parla nord-occidental i, segons la població d'origen, conté 120 informadors de capital i 120 de poble petit i, segons l'edat, en comprèn 80 de joves, 80 d'adults i 80 de vells.

comarca / territori	capital	hab.	població petita	hab.
Alt Urgell, l'	la Seu d'Urgell	10.711	Coll de Nargó	606
Alta Ribagorça, l'	el Pont de Suert	2.167	Vilaller	618
Andorra ³	Andorra la Vella	21.721	Ordino	1.931
	les Escaldes-Engordany	15.182		
Baix Cinca, el	Fraga	11.783	Vilella de Cinca	499
Baix Ebre, el	Tortosa	30.088	Alfara de Carles	383
Baixa Ribagorça, la	Benavarrí	1.195	Tolba	220
Garrigues, les	les Borges Blanques	5.190	Bovera	426
Llitera, la	Tamarit	3.867	Camporrells	263
Matarranya, el	Vall-de-roures	1.935	la Portellada	342
Montsià, el	Amposta	15.900	Freginals	341
Noguera, la	Balaguer	13.103	Cubells	360
Pallars Jussà, el	Tremp	5.503	Salàs de Pallars	358
Pallars Sobirà, el	Sort	1.718	Rialp	527
Pla d'Urgell, el	Mollerussa	9.400	Sidamon	455
Priorat, el	Falset	2.504	Porrera	444
Ribera d'Ebre, la	Móra d'Ebre	4.880	Vinebre	444
Segarra, la	Cervera	7.153	Sant Ramon	560
Segrià, el	Lleida	112.035	Montoliu de Lleida	486
Terra Alta, la	Gandesa	2.668	Caseres	333
Urgell, l'	Tàrrega	11.855	Preixana	437

Taula 1. Xarxa geogràfica del treball de camp.

- 2 Les dades procedeixen del cens de població de 1996, any en què es van enregistrar les enquestes.
- 3 A Andorra, les enquestes de la localitat gran es van enregistrar a Andorra la Vella i les Escaldes-Engordany, que formen un contínuum urbanístic, i les de la població petita a Ordino, que és la més petita de les parròquies.

Cada informant va respondre una enquesta, integrada per imatges, compleció de buits i traducció, i va enregistrar una estona de conversa semidirigida.⁴ Una de les parts del qüestionari estava dedicada a la morfologia verbal regular i recollia les 50 formes simples de cinc verbs presos com a model: *cantar* (classe I), *perdre* (classe II [-ext]), *beure* (classe II [+ext]), *sentir* (classe III [-ext]) i *servir* (classe III [+ext]).⁵ Per a la present recerca, considerem les formes de present de subjuntiu, que es van obtenir pel sistema de compleció de buits: *El Joan vol que jo [...] (cantar) una cançó, La Maria vol que tu [...] (perdre) la paciència, El metge recomana que ell [...] (beure) més aigua, etc.*⁶

El volum de dades que tractem, doncs, és considerable: 4 persones verbals⁷ x 5 models verbals x 240 informants fan 4800 respostes, que en realitat s'elevan a 5088, pels casos en què un mateix individu proporciona respostes alternatives (del tipus: *que tu cantos; o que tu cantis, també*), que sovint afloren només en una o dues formes del paradigma, tot i que en ocasions s'arriben a recollir paradigmes alternatius sencers.

■ 3 Una primera ullada a les dades: preguntes de recerca i hipòtesis

Per a tenir una primera aproximació a les 5088 respostes del corpus, les hem destriat entre les que contenen la variant innovadora *i*, que són 2407 (47,3%) i les que presenten alguna de les marques tradicionals (*a*, *e*, *o*), que s'elevan a 2681 (52,7%). Si afinem aquesta quantificació separant les respostes en funció de la persona i de la classe verbal, trobem que la distribució no és plenament homogènia. Així, la introducció de la marca innovadora *i* és clarament inferior per a la primera persona del present de subjuntiu que per a les persones 2, 3 i 6 d'aquest mateix temps, com mostren la taula 2 i el gràfic 1. Mentre que per a 2PS, 3PS i 6PS la distribució entre formes innovadores i tradicionals es reparteix més o menys al cinquanta

4 Per a més informació sobre l'enquesta, vegeu Massanell (2011: 15–76).

5 La inclusió de *beure* es justifica perquè el corpus es va constituir seguint els models verbals regulars establerts per Viaplana (1995).

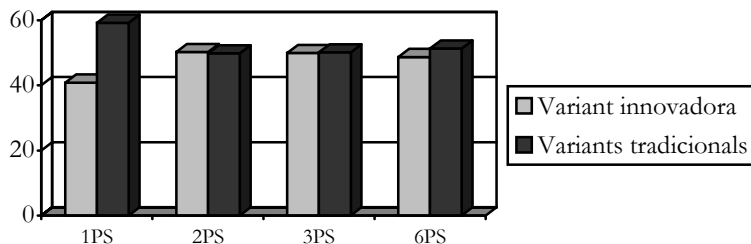
6 Les frases eren presentades de viva veu als informants, que havien de dir la forma que hi faltava. L'enquestadora utilitzava la seva varietat habitual de nord-occidental (d'Arbeca, a les Garrigues), tant pel que fa a fonètica com a morfologia.

7 En queden al marge 4PS i 5PS, sense marca de mode-temps explícita. Al llarg del treball, si diem que una vocal desinencial ocorre *arreu*, ens referim només a les quatre persones estudiades. Anomenem les persones *primera*, *segona*, *tercera*, *quarta*, *cinquena* i *sisena*, per a evitar esments més llargs del tipus *primera del singular* o *tercera del plural*.

per cent, per a 1PS hi ha poc més d'un 40 per cent de formes innovadores, enfront de prop d'un 60 per cent de tradicionals.

persona	ocurrències	variants tradicionals: <i>a, e, o</i>		variant innovadora: <i>i</i>	
		ocurrències	percentatge	ocurrències	percentatge
1PS	1316	779	59,2%	537	40,8%
2PS	1266	631	49,8%	635	50,2%
3PS	1249	626	50,1%	623	49,9%
6PS	1257	645	51,3 %	612	48,7%

Taula 2. Incidència de les variants segons la persona verbal.

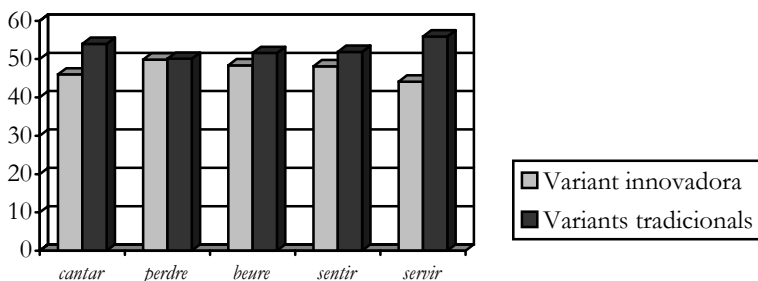

Gràfic 1. Distribució de marques innovadores i tradicionals per persona.

D'altra banda, malgrat que la introducció de la variant innovadora amb *i* sembla força igualada entre totes les classes verbals, la conjugació incoativa mostra un percentatge lleugerament inferior de formes innovadores, especialment amb relació a la resta de verbs de les conjugacions no primeres, com es recull a la taula 3 i al gràfic 2.

classe	ocurrències	variants tradicionals: <i>a, e, o</i>		variant innovadora: <i>i</i>	
		ocurrències	percentatge	ocurrències	percentatge
I	1025	554	54%	471	46%
II [-ext]	1028	515	50,1%	513	49,9%
II [+ext]	1005	519	51,6%	486	48,4%
III [-ext]	1022	530	51,9%	492	48,1%
III [+ext]	1008	563	55,9%	445	44,1%

Taula 3. Incidència de les variants segons la classe verbal.

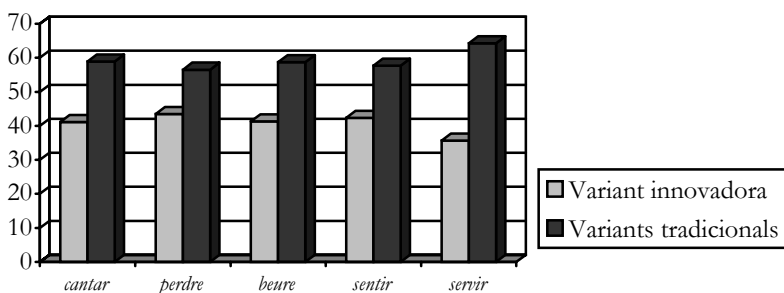

Gràfic 2. Distribució de marques innovadores i tradicionals per classe.

Si desagreguem les dades per persona, els resultats corresponents a 1PS fan més ostensible el comportament diferenciat de la classe incoativa, com es veu tant a la taula 4 com al gràfic 3.

classe	ocurrències	variants tradicionals a 1PS		variant innovadora a 1PS	
		ocurrències	percentatge	ocurrències	percentatge
I	265	156	58,9%	109	41,1%
II [-ext]	269	152	56,5%	117	43,5%
II [+ext]	254	149	58,6%	105	41,3%
III [-ext]	265	153	57,7%	112	42,3%
III [+ext]	263	169	64,3%	94	35,7%

Taula 4. Incidència de les variants a 1PS segons la classe verbal.

Gràfic 3. Distribució de marques innovadores i tradicionals a 1PS per classe verbal.

Aquesta primera ullada a les dades porta a plantejar-se dues preguntes:

- 1) Per quina raó la primera persona del present de subjuntiu admet la marca innovadora *i* amb més dificultats que la resta de persones?
- 2) Per quina causa els verbs incoatius mostren més resistència que els altres a incorporar la marca de present de subjuntiu innovadora *i*?

Per a la primera qüestió, formulem la hipòtesi que 1PS és reticent a la incorporació de la marca *i* perquè aquesta la iguala a 3PS (*que jo canti, que ell canti*) i el sincretisme de persona resultant transgredeix un dels principis fonamentals de la flexió verbal nord-occidental: que la primera persona i la tercera han de diferir (Wheeler, 1993, 2007), com mostren tots els temps verbals d'aquest dialecte (*canto, cante; cantava, cantave; cantaré, cantarà; cantaria, cantaríe; que canta, que canto; que cantessa, que cantés*). Per a la segona pregunta, la hipòtesi que formulem sosté que es produeixen interaccions entre dos processos de canvi, el que afecta la terminació de present de subjuntiu (*a, e* i *o* en competència amb *i*) i el que afecta l'increment dels verbs incoatius (*ix, isc, ixci, etc.* pressionats per *eix*). Fent una ullada a les dades globals d'introducció de formes innovadores en aquests dos àmbits, es veu com tots dos processos no es troben en el mateix punt: la substitució de l'increment sembla anar un pas per endarrere de la substitució de les terminacions de present de subjuntiu, com recull la taula 5.⁸

	variants tradicionals		variants innovadores	
	ocurrències	percentatge	ocurrències	percentatge
marques de PS	2681	52,7%	2407	47,3%
increment incoatiu	1291	58,1%	932	41,9%

Taula 5. Incidència de variants tradicionals i innovadores en la marca de mode-temps de present de subjuntiu i en l'increment de la classe III [+ext].

Si la conjugació incoativa mostra més dificultats a la introducció de la marca de present de subjuntiu *i* que no pas la resta de conjugacions, aventurem que és perquè la presència del segment incoatiu tradicional hi afavoreix el manteniment de les marques de present de subjuntiu tradicionals.

8 Hem comptabilitzat les ocurrències de segments incoatius a 1PI, 2PI, 3PI, 6PI, 1PS, 2PS, 3PS, 6PS i 2Imp.

■ 4 Metodologia: tractament de dades

Si tenim en compte que treballem en una àrea on s'ha iniciat un procés de canvi lingüístic, és comprensible que es produeixin barreges de models a l'hora de confegir els paradigmes: un mateix informant pot respondre *que ell cante* i després *que ells cantin*, fet que no implica en absolut que aquestes dues formes pertanyin a un mateix model de realització del present de subjuntiu. En el tractament de les dades, doncs, diferenciem entre els informants que proporcionen un paradigma estable (per exemple, 34 han respost *canta, cantos, canto, canton*) i aquells dels quals s'obté una barreja de formes pertanyents a models de flexió diversos, resultat d'una combinació idiosincràtica produïda durant la situació d'enquesta (així, d'un informant n'hem obtingut les produccions *cante, cantis, canti, canten*).⁹

Prenent *cantar* com a exemple, hi ha 214 informants (el 89,2%) que proporcionen almenys un paradigma coherent de PS (de fet, 15 d'aquests informants en proporcionen dos), mentre que 26 (el 10,8%) aporten només formes barrejades, a vegades en un grau menor (*cante, cantes, canto, canton*) i a vegades en un grau major (*canti / canta, cantis, cante, canten / cantin / canton*). A la meitat de les poblacions enquestades, tots els informants han respost amb almenys un paradigma coherent. Pel que fa a la resta: en quinze només un dels sis informants ha donat formes barrejades; en quatre han estat dos els informants que ho han fet, i només en una població tres dels informants han ofert respostes que pertanyien a models diferents. Podem delimitar les àrees geogràfiques de vigència dels models, doncs, a partir de les respostes dels informants que han contestat amb paradigmes complets i emprar les dades dels altres de manera complementària.

■ 5 Descripció: models conjugacionals de present de subjuntiu

De les dades recollides, es desprèn l'existència de vuit models de formació del present de subjuntiu en el català nord-occidental actual, detallats a la taula 6, als quals se'n poden afegir dos més d'abast restringit (models 4bis i 5bis). Indiquem *grosso modo* les poblacions on té vigència cadascun, tot i que hi pot haver divergències dins d'una mateixa població i convivència de sistemes, com explicitem en l'anàlisi (apartat 6).

9 La barreja de paradigmes i les respostes alternatives són indicadors d'un procés de canvi en curs, que es mostra en la inseguretat lingüística dels enquestats (Massanell, 2001).

model 1	model 2	model 3	model 4	model 5	model 6	model 7	model 8
<i>e cante</i>	<i>e cante</i>	<i>e cante</i>	<i>a canta</i>	<i>a canta</i>	<i>a canta</i>	<i>i canti</i>	<i>a canta</i>
<i>e cantes</i>	<i>e cantes</i>	<i>e cantes</i>	<i>e cantes</i>	<i>o cantos</i>	<i>o cantos</i>	<i>i cantis</i>	<i>i cantis</i>
<i>e cante</i>	<i>e cante</i>	<i>e cante</i>	<i>e cante</i>	<i>o canto</i>	<i>o canto</i>	<i>i canti</i>	<i>i canti</i>
<i>e canten</i>	<i>e canten</i>	<i>e canten</i>	<i>e canten</i>	<i>o canton</i>	<i>o canton</i>	<i>i cantin</i>	<i>i cantin</i>
<i>a bega</i>	<i>a bega</i>	<i>e begue</i>	<i>a bega</i>	<i>a bega</i>	<i>a bega</i>	<i>i begui</i>	<i>a bega</i>
<i>a begas</i>	<i>e begues</i>	<i>e begues</i>	<i>e begues</i>	<i>e begues</i>	<i>o begos</i>	<i>i beguis</i>	<i>i beguis</i>
<i>a bega</i>	<i>e begue</i>	<i>e begue</i>	<i>e begue</i>	<i>e begue</i>	<i>o bego</i>	<i>i begui</i>	<i>i begui</i>
<i>a began</i>	<i>e beguen</i>	<i>e beguen</i>	<i>e beguen</i>	<i>e beguen</i>	<i>o begon</i>	<i>i beguin</i>	<i>i beguin</i>
Benavarri Tolba	Camporrells	Tortosa Alfara Amposta Freginals Tremp Salàs	Sort Rialp PdeSuert Vilaller Tamarit Fraga Vilella	Vall-de-r. Portellada Gandesa Caseres	Ordino Nargó Balaguer Cubells Sidamon Montoliu Bovera Vinebre	St.Ramon Falset Porrera Móra la Seu	Mollerussa Cervera Tàrraga Preixana Borges Lleida Andorra

Taula 6. Principals models de PS en el nord-occidental actual.

■ 5.1 Tipologia de models conjugacionals de PS

Podem agrupar els vuit models de present de subjuntiu localitzats en cinc tipus, segons les característiques comunes que presenten:

Tipus 1. Una marca de mode-temps única, sense variacions ni en funció de la conjugació ni segons la persona verbal. Comprèn el model 3, amb *e* arreu, i el model 7, amb *i* arreu, com recull la taula 7. S'hi produeix sincretisme entre 1PS i 3PS.

	marca de present de subjuntiu
model 3	<i>e</i>
model 7	<i>i</i>

Taula 7. Models amb una única marca de PS.

Tipus 2. Dues marques de mode-temps condicionades per la conjugació, una per a la primera i una altra per a la segona i la tercera. Com mostra la taula 8, només s'observa en el cas del model 1, que té *e* com a marca de present de subjuntiu dels verbs de la classe I i *a* com a marca de present de subjuntiu dels verbs de les classes no primeres. Com en el tipus anterior, hi ha sincretisme entre 1PS i 3PS.

marca de present de subjuntiu		
classe I	classes II, II [+ext], III, III [+ext]	
model 1	<i>e</i>	<i>a</i>

Taula 8. Models amb dues marques de PS segons la classe verbal.

Tipus 3. Dues marques de mode-temps condicionades per la persona, una per a 1PS i una altra per a 2PS, 3PS i 6PS. És el tipus a què responen més models, com reflecteix la taula 9. Així, el model 4 presenta *a* a la primera persona i *e* a la resta. El 5 té també *a* a 1PS, però *o* a 2PS, 3PS i 6PS. Finalment, el 8 torna a mostrar *a* a la primera persona, mentre que la segona, la tercera i la sisena tenen *i*. En aquests models no hi ha sincretisme o coincidència formal entre la primera persona i la tercera.

marca de present de subjuntiu		
	1PS	2PS, 3PS, 6PS
model 4	<i>a</i>	<i>e</i>
model 5	<i>a</i>	<i>o</i>
model 8	<i>a</i>	<i>i</i>

Taula 9. Models amb dues marques de PS segons la persona verbal.

Tipus 4. Dues marques de mode-temps condicionades per la persona i per la classe verbal, com recull la taula 10. Només es troba en el model 2, que a la primera conjugació construeix el present de subjuntiu amb una única marca, *e*, i a les conjugacions no primeres n'empra dues: *a* per a la primera persona i *e* per a la resta. En aquest cas els verbs de la classe I mostren coincidència formal entre 1PS i 3PS, mentre que els de la resta de classes verbals no tenen aquest sincretisme de persona.

marca de present de subjuntiu			
	classe I	classes II, II [+ext], III, III [+ext]	
		1PS	2PS, 3PS, 6PS
model 2	<i>e</i>	<i>a</i>	<i>e</i>

Taula 10. Models amb dues marques de PS segons la classe i la persona verbal.

Tipus 5. Tres marques de mode-temps condicionades per la persona (1PS diferent de la resta) i per la classe verbal (la primera conjugació diferent de les altres). Inclou només el model 5, com reflecteix la taula 11. La

primera persona es marca amb *a*, mentre que 2PS, 3PS i 6PS reben *o* a la primera conjugació i *e* a les altres. Novament, doncs, és un model sense sincretisme entre la primera persona i la tercera.

marca de present de subjuntiu				
classe I		classes II, II [+ext], III, III [+ext]		
1PS	2PS, 3PS, 6PS	1PS	2PS, 3PS, 6PS	
model 5	<i>a</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>e</i>

Taula 11. Models amb tres marques de PS segons la classe i la persona verbal.

■ 5.2 Origen dels models conjugacionals de PS

En els paràgrafs següents presentem de manera sintètica l'origen dels models de present de subjuntiu localitzats en el nostre corpus d'estudi del català nord-occidental. Per a una exposició detallada de l'evolució del present de subjuntiu en català, elaborada des de la perspectiva de la morfologia natural,¹⁰ vegeu Pérez Saldanya (1998: 148):

la variació dels marcadors de subjuntiu està relacionada amb els problemes de naturalitat morfològica provocats per l'evolució fonètica regular del llatí tardà –o el català primitiu– i pels processos de canvi morfològic introduïts per atorgar una major naturalitat a la conjugació del present de subjuntiu. Aquesta variació, d'altra banda, també reflecteix la superposició que sovint es produeix entre els nivells diacrònic, diatòpic i diastràtic de la llengua.

El model 1, recollit sistemàticament a les localitats de Benavarri i Tolba (a la Baixa Rigaborça, dins de l'Aragó catalanòfon), presenta les terminacions nord-occidentals vigents més atansades a l'origen etimològic, circumstància que justifica la diferència de timbre vocàlic entre la marca de la primera conjugació i la de la resta de classes verbals, com a conseqüència de les diferències que ja s'establien en llatí, segons s'esquemmatitza a la taula 12.

10 Els plantejaments teòrics de la morfologia natural es poden trobar a Dressler, Mayerthaler *et al.* (1987) i a Wurzel (1989). Els postulats de la morfologia natural han estat aplicats al català per Wheeler (1993, 2007). Creus (2011) s'hi refereix a propòsit del present de subjuntiu a Bell-lloc d'Urgell.

Llatí	Català		Llatí	Català
CANTE(M)	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	PERDA(M)	> <i>perda</i>
CANTES	> <i>cants</i>	→ <i>cantes</i>	PERDAS	> <i>perdas</i>
CANTET	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	PERDAT	> <i>perda</i>
CANTENT	> <i>canten</i>		PERDANT	> <i>perdan</i>

Taula 12. Origen de les formes de present de subjuntiu del model 1.

Així, la primera conjugació llatina, amb E desinencial en el present de subjuntiu, va perdre regularment aquesta vocal –com s’esdevenia amb les àtones finals diferents de A–, amb l’excepció de la sisena persona, en la qual la pèrdua vocàlica hauria provocat una seqüència insil·labificable: CANTE(M) > *cant*, CANTES > *cants*, CANTET > *cant*, però CANTENT > *canten*. Amb el temps, la tendència a desfer la contraiconicitat que suposava que el present d’indicatiu dugués marca formal i el present de subjuntiu no (p. e., *cantes* vs. *cants*), tot i ser semànticament i funcionalment més marcat (Wheeler, 1993), va dur a l’expansió de la vocal *e* –que coincidia amb la vocal de suport que ja rebien alguns verbs que violaven l’escala de sonicitat, com *mostre*– des de la sisena persona a la resta (*cant* → *cante*, *cants* → *cantes*, *cant* → *cante*), modificació que alhora atorgava caràcter sil·làbic a la flexió del present de subjuntiu, resolva el desnivellament en el nombre de síl·labes entre les persones del singular i les del plural, i evitava l’al·lomorfa entre els verbs amb vocal de suport i els altres (Pérez Saldanya, 1998).

En la resta de conjugacions, amb A desinencial en el present de subjuntiu, l’evolució va ser diferent, atès que aquesta vocal, la més oberta i resistent de totes, va defugir la caiguda *i*, en aquesta àrea extrema del domini lingüístic català, va reeixir a conservar el timbre, tant en síl·laba lliure com travada: PERDA(M) > *perda*, PERDAS > *perdas*, PERDAT > *perda*, PERDANT > *perdan* (compareu, en l’àmbit de la flexió nominal, amb ROSA(M) > *rosa*, ROSAS > *rosas*).

En el model 2, propi de Camporrells (a la Llitera, també dins de l’Aragó catalanòfon),¹¹ les formes recollides per a la primera conjugació són les que ja hem vist en el model 1, però les de la resta de conjugacions en difereixen pel fet que, com és habitual en català, la A àtona travada per -S o per -NT s’hi tanca en *e* (Rasico, 1982: 87–96): PERDAS > *perdes*, PERDANT > *perden*, però PERDA(M) > *perda*, com es veu a la taula 13. Aquesta *e*, en una bona

11 Quatre dels sis informants de Camporrells (un jove, un adult i els dos vells) han proporcionat aquest model. Els altres dos (un jove i un adult) han donat el model 4, que coincideix amb el de la capital de la Llitera, Tamarit, i es recull en una zona geogràfica força més àmplia.

part del territori nord-occidental,¹² també va aparèixer en les formes de tercera persona que provenien de la terminació -AT, sigui perquè s'hi va produir una pèrdua tardana de la dental i això va provocar el tancament vocàlic (PERDAT > *perdet* > *perde*), sigui per un procés morfològic d'expansió cap a 3PS de la *e* que s'havia generat a 2PS i a 6PS, que aportava l'avantatge de permetre la distinció entre la primera persona i la tercera.¹³

Llatí	Català		Llatí	Català		
CANTE(M)	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	PERDA(M)	> <i>perda</i>		
CANTES	> <i>cants</i>	→ <i>cantes</i>	PERDAS	> <i>perdas</i>	> <i>perdes</i>	
CANTET	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	PERDAT	> <i>perda</i>		→ <i>perde</i>
CANTENT	> <i>canten</i>		PERDANT	> <i>perdan</i>	> <i>perden</i>	

Taula 13. Origen de les formes de present de subjuntiu del model 2.

Els models 3 i 4 s'expliquen per regularitzacions originades a partir de l'estadi del model 2, conduents a disposar d'un únic sistema de formació del present de subjuntiu vàlid per a totes les conjugacions, ço que incrementa la uniformitat del sistema flexiu. El model 3, recollit, d'una banda, a les comarques del Baix Ebre (Tortosa i Alfara de Carles) i del Montsià (Amposta i Freginals), i de l'altra, a la comarca del Pallars Jussà (Tremp i Salàs de Pallars), ha generalitzat les terminacions de la primera conjugació -la

PERDA(M)	> <i>perda</i>			→ <i>perde</i>	com	<i>cante</i>
PERDAS	> <i>perdas</i>	> <i>perdes</i>				<i>cantes</i>
PERDAT	> <i>perda</i>		→ <i>perde</i>			<i>cante</i>
PERDANT	> <i>perdan</i>	> <i>perden</i>				<i>canten</i>

Taula 14. Origen de les formes de present de subjuntiu del model 3.

12 Malgrat la presència generalitzada d'aquesta *e* de tercera persona en el corpus, hem localitzat un informant jove de Tamarit (la Llitera), que hi realitza una *a*, com és habitual en valencià: *perda*, *bega*, *sentisca*, *servisca* (però, *cante*, per raó del diferent origen etimològic). Hi hauria, doncs, un altre model, que anomenarem 4bis, amb les terminacions -a, -es, -e, -en per a la classe I i -a, -es, -a, -en per a la resta. Esporàdicament algun altre informant ha articulat també aquesta *a* a 3PS, sempre en verbs de la segona o de la tercera conjugació: l'Alta Ribagorça, Vilaller, jove, *bega*; el Pallars Sobirà, Sort, jove, *bega*; la Terra Alta, Caseres, jove, *perga*; la Terra Alta, Caseres, jove, *beiga*, *séntiga*; el Montsià, Amposta, vell, *séntiga*; el Montsià, Freginals, vell, *servixxa*.

13 Per a una discussió sobre l'origen fonètic o morfològic d'aquesta *e* de tercera persona, vegeu Massanell (2016).

més freqüent i estable— a les altres, i s'ha arribat, doncs, a una homogeneïtat paradigmàtica total, amb una única marca de subjuntiu, *e*, vàlida per a totes les persones i per a totes les conjugacions, com mostra la taula 14.

Al seu torn, el model 4, recollit en una àrea força compacta formada per les comarques del Pallars Sobirà (Sort i Rialp), l'Alta Ribagorça (el Pont de Suert i Vilaller) i, dins de l'Aragó catalanòfon, la Llitera (Tamarit i, de manera secundària, Camporells) i el Baix Cinca (Fraga i Vilella), ha expandit el sistema de marques de les conjugacions no primeres a la primera, com mostra la taula 15, fet que suposa generalitzar a totes les classes verbals la distinció entre la primera persona i la tercera, i foragitar, doncs, del present de subjuntiu el sincretisme de persona, circumstància que contribueix a reduir l'opacitat del sistema o, el que és el mateix, a augmentar-ne la transparència (Pérez Saldanya, 1998).

CANTE(M)	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	→ <i>canta</i>	com	<i>perda</i>
CANTES	> <i>cants</i>	→ <i>cantes</i>			<i>perdes</i>
CANTET	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>			<i>perde</i>
CANTENT	> <i>canten</i>				<i>perden</i>

Taula 15. Origen de les formes de present de subjuntiu del model 4.

Arribats en aquest punt, els models que resten cal explicar-los per la generació o per l'adopció de noves marques vocàliques de subjuntiu, amb un rerefons comú: evitar el sincretisme modal entre formes de present d'indicatiu i formes de present de subjuntiu i, molt especialment, defugir la no-distinció en la tercera persona, la no marcada, que afectava la primera conjugació, atès que 1PI *cante* coincidia amb 1PS *cante* (Wheeler, 1993). Així, el model 5, que es troba a la comarca del Matarranya (Vall-de-roures i la Portellada), a l'Aragó catalanòfon, i a la comarca de la Terra Alta (Gandesa i Caseres), manté les terminacions clàssiques que ja hem vist per a les conjugacions no primeres (*perda*, *perdes*, *perde*, *perden*), però mostra que s'hi va produir una innovació en els verbs de la classe I, atès que presenten la terminació *o* en les persones 2, 3 i 6 (no, en canvi, a 1PS, on es preserva la marca *a*),¹⁴ com sintetitza la taula 16. Novament, doncs, trobem un sistema

14 A la localitat de Caseres, quatre dels informants han respost, efectivament, amb aquest model, que té com a formes de la classe I *canta*, *cantos*, *canto*, *canton*, però dos utilitzen un sistema diferent, que anomenarem model 5bis, en el qual també 1PS rep *o* (*canto*, *cantos*, *canto*, *canton*), fet que suposa que el model 5bis és sincrètic per a la primera conjugació, tot i que no per a la resta. Aquest paradigma amb *o* arreu s'empra també en parlars de les comarques dels Ports i del Maestrat, al nord del País Valencià (Gulsoy, 1993).

amb marques diferenciades per a la classe I i per a les classes II, II [+ext], III i III [+ext].

CANTE(M)	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	→ <i>canta</i>		però	<i>perda</i>
CANTES	> <i>cants</i>	→ <i>cantes</i>		→ <i>cantos</i>		<i>perdes</i>
CANTET	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>		→ <i>canto</i>		<i>perde</i>
CANTENT	> <i>canten</i>			→ <i>canton</i>		<i>perden</i>

Taula 16. Origen de les formes de present de subjuntiu del model 5.

El sorgiment d'aquesta *o*, com el de la *o* de la primera persona del present d'indicatiu, hauria partit d'un procés d'assimilació progressiva en verbs amb una vocal velar tònica en el radical (1PI *compre* > *compro*, 2PS *compres* > *compros*), al qual s'hauria tret rendiment morfològic en generalitzar aquesta *o* fora del context fonètic original (1PI *canto*, 2PS *cantos*), tot i que en graus diferents (Coromines, 1971): a 1PI, amb el referent culte del llatí (CANTO) i el paral·lel del castellà (*canto*), la *o* s'hauria expandit per tot el Principat; mentre que a 2PS, 3PS i 6PS, sense referent llatí (CANTES, CANTET, CANTENT) ni paral·lel castellà (*cantes*, *cante*, *canten*), la *o* hauria quedat restringida a un nombre inferior de comarques, sobretot nord-occidentals, tot i que també entra al nord del País Valencià i n'hi ha testimonis en català central (Luna, 2002), i no s'hauria tret mai de sobre la connotació negativa de forma col·loquial o vulgar (Veny, 1998¹² [1978]; Alonso / Suïls, 1993).

Aquesta nova terminació, de la qual ja n'hi ha testimonis al segle XV (Gulsoy, 1993), ha quedat restringida als verbs de la classe I, en la qual resol el problema d'homofonia amb les formes del present d'indicatiu, a les comarques del Matarranya i, parcialment, de la Terra Alta.¹⁵ En una àrea molt més àmplia, però, s'ha expandit des de la primera conjugació –la més regular i productiva– a totes les classes verbals, com mostra la taula 17, fet que confereix més uniformitat a les desinències d'aquest temps verbal. En les nostres enquestes, hem recollit la *o* com a marca de present de subjuntiu de totes les conjugacions a Ordino (Andorra), Coll de Nargó (l'Alt Urgell), Balaguer i Cubells (la Noguera), Sidamon (el Pla d'Urgell), Montoliu de Lleida (el Segrià), Bovera¹⁶ (les Garrigues) i Vinebre (la Ribera d'Ebre). Notem que, de les vuit localitats on l'hem trobat, només una és capital

15 Hi ha informants de la Terra Alta que han proporcionat formes de present de subjuntiu en *o* per a verbs de les conjugacions no primeres, tot i que de manera poc sistemàtica.

16 Per a una monografia sobre el subjuntiu a Bovera, feta amb tractament estadístic, vegeu Cubells (2002).

comarcal: les altres set són pobles petits, circumstància que és un indicador del fet que la terminació *o* de present de subjuntiu es troba en retrocés.

PERDA(M)	> <i>perda</i>				com	<i>canta</i>
PERDAS	> <i>perdas</i>	> <i>perdes</i>		→ <i>perdos</i>		<i>cantos</i>
PERDAT	> <i>perda</i>		→ <i>perde</i>	→ <i>perdo</i>		<i>canto</i>
PERDANT	> <i>perdan</i>	> <i>perden</i>		→ <i>perdon</i>		<i>canton</i>

Taula 17. Origen de les formes de present de subjuntiu del model 6.

Els dos models restants s'expliquen per la introducció en territori nord-occidental de les formes comunes al català central i a l'estàndard difós, com a conseqüència de la pressió que aquest dialecte rep, d'una banda, per veïnatge –que afecta tradicionalment les comarques limítrofes amb el central–, i de l'altra, pel procés d'estandardització –que actua en les zones administratives on s'ha engegat un procés sistemàtic de difusió de la varietat estàndard des dels mitjans de comunicació i el sistema educatiu (Massanell, 2012).

Així, el model 7 respon a l'adopció íntegra del sistema de present de subjuntiu compartit pel central i per l'estàndard difós, que té la vocal *i* com a única marca, sense distinció de persona ni de classe verbal. Aquesta vocal desinencial és fruit de la reducció del segment *iu* que apareixia per raons etimològiques en un grapat de verbs (*sàpia*, *càpia*), com a resultat del contacte entre la vocal temàtica *I* i la marca *A* de present de subjuntiu, pròpia de les classes verbals llatines no primeres (Gulsoy, 1993). Perduda la noció de marcador de classe de la vocal *I*, que havia desaparegut per raons fonètiques de la major part de verbs, amb l'excepció dels que tenien el radical acabat en una oclusiva bilabial sorda, va ser possible atorgar un altre valor morfològic a aquesta vocal, l'expansió de la qual es relaciona amb el fet que era òptima per a esdevenir la marca de present de subjuntiu, pel caràcter distintiu respecte de la resta de vocals presents en la flexió verbal, especialment en el present d'indicatiu (Pérez Saldanya, 1998).

Aquest sistema, plasmat a la taula 18, és el que hem recollit al Priorat, al límit amb el català central, i per la plena sistematicitat amb què l'han proporcionat tots dotze informants, tant de Falset com de Porrera, tant joves com adults o vells, i per la manca absoluta d'alternances amb altres variants, ha de fer temps que n'és el sistema propi. Ja en els materials sobre flexió verbal d'Alcover / Moll (1929–1932), aplegats a principi del segle XX i actualment accessibles en línia al web de l'Institut d'Estudis Catalans gràcies a M. Pilar Perea, les formes amb *i* a totes les persones són les úniques recollides a Falset per als verbs de totes les conjugacions (*cantar*, *perdre*,

beure, sentir, partir). També han proporcionat sistemàticament aquest model de present de subjuntiu en *i* els informants de dues capitals comarcals de l'àrea fronterera amb el central: la Seu d'Urgell, a l'extrem septentrional, i Móra d'Ebre, a l'extrem meridional, en contrast, però, amb les formes aplegades a les localitats petites de les comarques respectives (com hem vist, tant Coll de Nargó com Vinebre conserven el model amb *a* a la primera persona i *o* a la resta). Finalment, l'hem trobat a Sant Ramon, una petita localitat de la Segarra, també al límit amb el català central, que és de parla xipella, a la qual ens tornarem a referir (vg. nota 20).¹⁷

CANTE(M)	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	→ <i>canta</i>		→ <i>canti</i>
CANTES	> <i>cants</i>	→ <i>cantes</i>		→ <i>cantos</i>	→ <i>cantis</i>
CANTET	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>		→ <i>canto</i>	→ <i>canti</i>
CANTENT	> <i>canten</i>			→ <i>canton</i>	→ <i>cantin</i>
PERDA(M)	> <i>perda</i>				→ <i>perdi</i>
PERDAS	> <i>perdas</i>	> <i>perdes</i>		→ <i>perdos</i>	→ <i>perdis</i>
PERDAT	> <i>perda</i>		→ <i>perde</i>	→ <i>perdo</i>	→ <i>perdi</i>
PERDANT	> <i>perdan</i>	> <i>perden</i>		→ <i>perdon</i>	→ <i>perdin</i>

Taula 18. Introducció de les formes de PS del model 7.

Queda encara el model 8, que considerem realment interessant. També és fruit de la introducció de la marca *i* en el subjuntiu nord-occidental, però, a diferència del model 7, no suposa una adopció íntegra de tot el paradigma de present de subjuntiu, sinó una adaptació d'aquest paradigma a un dels trets essencials que defineixen la flexió verbal del català nord-occidental, que és el rebuig del sincretisme entre la primera persona i la tercera (Wheeler, 1993, 2007): *jo canto, ell cante; jo cantava, ell cantave; jo cantaré, ell cantarà; jo cantaria, ell cantarie; que jo canta, que ell canto; que jo cantessa, que ell cantés*. Així, doncs, en el model 8, 1PS conserva la marca *a*, mentre que 3PS, 4PS i 6PS perden la *o*, considerada vulgar, i incorporen la *i* del català central i de l'estàndard difós, com reflecteix la taula 19.

17 Com que es tracta del model estàndard, difós àmpliament, aquest sistema pot florir, de manera més o menys esporàdica, arreu del territori nord-occidental –amb l'excepció de l'Aragó catalanòfon–, especialment entre informants joves. Aquí, però, només ens referim a les àrees en què sembla consolidat. En l'apartat d'anàlisi entrarem en detall sobre la distribució d'aquest model entre els 240 informants.

CANTE(M)	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>	→ <i>canta</i>		
CANTES	> <i>cants</i>	→ <i>cantes</i>		→ <i>cantos</i>	→ <i>cantis</i>
CANTET	> <i>cant</i>	→ <i>cante</i>		→ <i>canto</i>	→ <i>canti</i>
CANTENT	> <i>canten</i>			→ <i>canton</i>	→ <i>cantín</i>
PERDA(M)	> <i>perda</i>				
PERDAS	> <i>perdas</i>	> <i>perdes</i>		→ <i>perdos</i>	→ <i>perdis</i>
PERDAT	> <i>perda</i>		→ <i>perde</i>	→ <i>perdo</i>	→ <i>perdi</i>
PERDANT	> <i>perdan</i>	> <i>perden</i>		→ <i>perdon</i>	→ <i>perdin</i>

Taula 19. Introducció de les formes de PS del model 8.

Aquest sistema innovador que podem anomenar *mixt*, atès que permet la penetració de la marca *i* en la segona persona, la tercera i la sisena, però la bloqueja en la primera, sembla afermat en set localitats, sis de les quals són capitals comarcals, especialment de les comarques en què la població petita mostra el model 6, amb *a* a 1PS i *o* a la resta de persones: Andorra la Vella (Andorra), Mollerussa (el Pla d'Urgell), Lleida (el Segrià), les Borges Blanques (les Garrigues), Tàrrrega –i també Preixana– (l'Urgell) i Cervera (la Segarra).

■ 6 Anàlisi (I): marques de present de subjuntiu i sincretisme de persona

Un cop vistos els models flexius de PS en el corpus del català nord-occidental, «un dels dialectes on el present de subjuntiu té més innovacions morfològiques i més variacions de parlar a parlar» (Pérez Saldanya, 1998: 163), i després d'haver-ne exposat l'origen i, *grosso modo*, la localització territorial, en comentem de manera més detallada la distribució entre els informants, per a comprendre millor tant la situació de convivència de variants com el procés d'introducció de formes flexives innovadores. Per claredat expositiva, entrem en detall en les dades d'un sol verb, *cantar*.

Per a aquest verb de la primera conjugació, hem recollit sis paradigmes, que mostrem a la taula 20 ordenats de major a menor freqüència. D'aquests sis paradigmes, tres tenen la mateixa marca vocàlica a totes les persones rizotòniques, sigui *i*, *e* o bé *o*, i presenten, per tant, sincretisme o coincidència formal entre la primera persona i la tercera: 1PS = 3PS, *canti*, *cante* o bé *canto*. Els altres tres paradigmes tenen la mateixa marca a 2PS, 3PS i 6PS, novament *o*, *e* o bé *i*, però se separen dels anteriors pel fet que 1PS presenta una marca de mode-temps diferenciada, que és *a* en tots tres casos, i no coincideix, doncs, amb 3PS: 1PS *canta* s'oposa a 3PS *canto*, *cante* o *canti*.

models de PS	terminacions de la classe [I]	nombre d'informants
model 7	<i>-i, -is, -i, -in</i>	86
models 1, 2, 3	<i>-e, -es, -e, -en</i>	44
models 5, 6	<i>-a, -as, -a, -an</i>	34
model 4	<i>-a, -es, -e, -en</i>	32
model 8	<i>-a, -is, -i, -in</i>	31
model 5bis	<i>-a, -as, -a, -an</i>	2

Taula 20. Paradigmes de present de subjuntiu de la classe [I].

■ 6.1 Abast del paradigma innovador sincrètic¹⁸

El paradigma innovador sincrètic, amb la marca *i* a totes les formes rizo-tòniques de present de subjuntiu, coincidint amb el del català central i amb el de l'estàndard difós, és present, en un grau o altre, a totes les comarques nord-occidentals, amb l'excepció de les que pertanyen a l'Aragó catalanòfon: cap informant de la Baixa Ribagorça, de la Llitera, del Baix Cinca ni del Matarranya no se n'ha servit, fet que revela que aquests territoris, aliens al procés de normalització lingüística impulsat per la Generalitat de Catalunya, resten impermeables a la pressió de l'estàndard difós, basat principalment en el català central.¹⁹ A l'extrem oposat, com hem vist, aquest és el paradigma propi del Priorat, comarca que, per a aquest tret morfològic, cau de la banda del català central.

Quant als quinze territoris restants, la taula 21 presenta les dades dels 74 informadors que han proporcionat les terminacions de PS *-i, -is, -i, -in*, distribuïts entre capitals de comarca (42 inf.) i poblacions petites (32), i entre les franges d'edat dels joves (37), els adults (22) i els vells (15). Remarquem que el comportament innovador dels joves de capital (18) i de població petita (19) és similar, mentre que el grau de conservadorisme lingüístic és superior en els adults de població petita (9) que en els adults de capital (13) i, sobretot, en els vells de població petita (4) que en els vells de capital (11), que adopten en major mesura les formes innovadores.

18 Per a abreujar, anomenem *sincrètics* els paradigmes amb sincretisme de persona entre 1PS i 3PS, i *no sincrètics* aquells paradigmes en què 1PS i 3PS no coincideixen formalment.

19 Per a una exposició de les conseqüències que la divisió administrativa té en la fragmentació interna del català nord-occidental, vegeu Sistac (1998) i Massanell (2012).

	capital			població petita			
	joves	adults	vells	joves	adults	vells	
el Pallars Jussà	2	2	1	2	1	1	9
el Pla d'Urgell	1	2	1	2	2	-	8
la Ribera d'Ebre	2	2	2	1	1	-	8
les Garrigues	1	-	2	1	2	1	7
la Segarra	1	-	1	2	1	1	6
l'Urgell	1	1	1	1	1	1	6
l'Alt Urgell	2	1	1	1	-	-	5
Andorra	2	1	-	2	-	-	5
la Noguera	1	1	-	2	1	-	5
el Segrià	2	2	-	-	-	-	4
l'Alta Ribagorça	1	-	1	1	-	-	3
la Terra Alta	1	-	1	-	-	-	2
el Baix Ebre	-	-	-	2	-	-	2
el Montsià	1	-	-	1	-	-	2
el Pallars Sobirà	-	1	-	1	-	-	2
	18	13	11	19	9	4	74
	42			32			

Taula 21. Informants amb el model de PS *-i, -is, -i, -in* (classe I).

■ 6.2 Àrees amb paradigma tradicional sincrètic

Les localitats en què l'únic paradigma tradicional recollit és sincrètic es concentren principalment en el tortosí estricte (el Baix Ebre i el Montsià) i a la comarca aragonesa de la Baixa Ribagorça, tot i que cal incloure-hi un parell més de llocs de l'àrea ribagorçanopallaresa.²⁰ En totes aquestes poblacions, en cas d'haver-s'hi recollit també un paradigma innovador de present de subjuntiu (circumstància que només es produeix fora de l'Aragó catalanòfon), aquest correspon sempre al paradigma íntegre compartit pel

20 En aquest punt, cal fer una precisió sobre la localitat de Sant Ramon (la Segarra), que forma part de la franja xipella discontinua que segueix aproximadament el feix d'isoglosses que separa el català central del nord-occidental (Veny 1998¹²: 38). Dels sis informants, quatre han respost amb el model innovador *-i, -is, -i, -in*. Tanmateix, dos han proporcionat les formes *-e, -es, -e, -en*, que, d'entrada, sobten en aquesta àrea geogràfica. L'explicació que hi trobem està relacionada justament amb el tret definidor del parlar xipella: en aquesta franja la *e* àtona en síl·laba final lliure o travada es tanca fins a sonar [i] (*el par[i]*, *quinç[i]*, *l[i]s ros[i]s*, 2PI *cant[i]s*, 6PI *cant[i]n*). Aquest tret està molt connotat negativament i tendeix a ser evitat, especialment davant d'algú extern al poble. Això hauria pogut provocar una ultracorrecció durant l'enquesta, que hagués transformat les formes de PS *canti, cantís, canti, cantin* en *cant[e], cant[es], cant[e], cant[e]n*.

català central i per l'estàndard difós, igualment sincrètic, com mostra la taula 22.

comarca	localitat	p. tradicional	inf.	p. innovador	inf.
l'Alta Ribagorça	el Pont de Suert	-e, -es, -el, -en	3	-i, -is, -i, -in	2
la Baixa Ribagorça	Benavarri	-e, -es, -el, -en	6		
	Tolba	-e, -es, -el, -en	6		
el Pallars Jussà	Salàs de Pallars	-e, -es, -el, -en	2	-i, -is, -i, -in	4
el Baix Ebre	Tortosa	-e, -es, -el, -en	5		
	Alfara de Carles	-e, -es, -el, -en	2	-i, -is, -i, -in	2
el Montsià	Amposta	-e, -es, -el, -en	5	-i, -is, -i, -in	1
	Freginals	-e, -es, -el, -en	5	-i, -is, -i, -in	1

Taula 22. Localitats amb paradigma tradicional sincrètic.

■ 6.3 Convivència de paradigmes tradicionals sincrètics i no sincrètics

comarca	localitat	paradigmes tradicionals				paradigma innovador	inf.
		no sincrètic	inf.	sincrètic	inf.		
el Pallars Sobirà	Sort	-a, -es, -el, -en	4	-e, -es, -el, -en	1	-i, -is, -i, -in	1
la Llitera	Tamarit	-a, -es, -el, -en	6	-e, -es, -el, -en	1		
	Camporells	-a, -es, -el, -en	2	-e, -es, -el, -en	4		
el Baix Cinca	Fraga	-a, -es, -el, -en	4	-e, -es, -el, -en	1		
la Terra Alta	Vilella de C.	-a, -es, -el, -en	5	-e, -es, -el, -en	1		
	Caseres	-a, -os, -o, -on	3	-o, -os, -o, -on	2		

Taula 23. Convivència de paradigmes tradicionals sincrètic i no sincrètic.

La convivència entre dos paradigmes de present de subjuntiu tradicionals, un amb sincretisme entre la primera persona i la tercera i un altre sense aquesta coincidència formal, la trobem fonamentalment en dues comarques de l'Aragó catalanòfon, la Llitera i el Baix Cinca, pertanyents a l'àrea subdialectal ribagorçana, i també en un parell de localitats catalanes, una de palleresa i una altra de l'àrea tortosina. Aquesta ubicació en les dues àrees subdialectals més conservadores del català nord-occidental des del punt de vista lingüístic afavoreix que tinguem un sol cas de paradigma innovador,²¹

21 Després de l'Aragó catalanòfon, que és impermeable al procés d'orientalització del català nord-occidental, les àrees subdialectals tortosina i ribagorçanopalleresa són, per

a Sort, el qual coincideix íntegrament amb les terminacions comunes al català central i a l'estàndard difós, com es veu a la taula 23 (pàgina anterior).

■ 6.4 Àrees amb paradigmes tradicionals no sincrètics

Les localitats en què l'únic paradigma tradicional recollit és no sincrètic se situen sobretot a les comarques centrals i interiors del nord-occidental, una de les quals a l'Aragó catalanòfon (el Matarranya). Amb l'excepció previsible d'aquesta comarca, a la resta sol haver-hi paradigmes innovadors en competència: el sincrètic (21 informants), que adopta íntegrament les terminacions compartides pel central i per l'estàndard difós, i el mixt (11), que conserva a 1PS la terminació dels paradigmes tradicionals no sincrètics i adopta les innovadores a la resta de persones, com mostra la taula 24.

comarca	localitat	tradicional no sincrètic		innovador			
				sincrètic		no sincrètic	
l'Alta Ribagorça	Vilaller	-a, -es, -e, -en	2	-i, -is, -i, -in	1		
el Pallars Sobirà	Rialp	-a, -es, -e, -en	3	-i, -is, -i, -in	1	-a, -is, -i, -in	1
Andorra	Ordino	-a, -os, -o, -on	3	-i, -is, -i, -in	2	-a, -is, -i, -in	1
l'Alt Urgell	C. de Nargó	-a, -os, -o, -on	5	-i, -is, -i, -in	1	-a, -is, -i, -in	1
la Noguera	Balaguer	-a, -es, -e, -en	1	-i, -is, -i, -in	2	-a, -is, -i, -in	3
		-a, -os, -o, -on	1				
	Cubells	-a, -os, -o, -on	2	-i, -is, -i, -in	3		
l'Urgell	Preixana	-a, -os, -o, -on	1	-i, -is, -i, -in	3	-a, -is, -i, -in	2
el Segrià	Lleida	-a, -es, -e, -en	1	-i, -is, -i, -in	4	-a, -is, -i, -in	2
		-a, -os, -o, -on	2				
	Montoliu	-a, -es, -e, -en	2				
la Ribera d'Ebre	Vinebre	-a, -os, -o, -on	4	-i, -is, -i, -in	2	-a, -is, -i, -in	1
la Terra Alta	Gandesa	-a, -os, -o, -on	2	-i, -is, -i, -in	2		
		-a, -es, -e, -en	1				
el Matarranya	Vall-de-roures	-a, -os, -o, -on	5				
	la Portellada	-a, -os, -o, -on	6				
		-a, -es, -e, -en	1				
				42			11

Taula 24. Localitats amb paradigmes tradicionals no sincrètics.

aquest ordre, les més resistents a la pressió de l'estàndard en modalitat central (Massanell, 2012).

■ 6.5 Àrees amb absència de paradigmes tradicionals

En una desena de les localitats enquestades (deixant al marge les dues de la comarca del Priorat, per les raons ja dites), no hem recollit cap paradigma tradicional del nord-occidental, sinó només un o tots dos paradigmes amb la marca *i* de present de subjuntiu, sigui el sincrètic (38 informants) o el mixt no sincrètic (20). Quasi sempre es tracta de poblacions situades a les comarques limítrofes amb el català central, com mostra la taula 25, que són les que tradicionalment n'han rebut una pressió per veïnatge més forta. Això explica que ni tan sols els informadors de més edat hagin proporcionat paradigmes tradicionals com a resposta.

comarca	localitat	paradigmes innovadors			
		sincrètic		no sincrètic	
Andorra	Andorra la Vella	-i, -ís, -í, -in	3	-a, -ís, -í, -in	1
l'Alt Urgell	la Seu d'Urgell	-i, -ís, -í, -in	4	-a, -ís, -í, -in	1
el Pallars Jussà	Tremp	-i, -ís, -í, -in	5		
la Segarra	Cervera	-i, -ís, -í, -in	2	-a, -ís, -í, -in	4
l'Urgell	Tàrraga	-i, -ís, -í, -in	3	-a, -ís, -í, -in	3
el Pla d'Urgell	Mollerussa	-i, -ís, -í, -in	4	-a, -ís, -í, -in	2
	Sidamon	-i, -ís, -í, -in	4		
les Garrigues	les Borges Blanques	-i, -ís, -í, -in	3	-a, -ís, -í, -in	5
	Bovera	-i, -ís, -í, -in	4	-a, -ís, -í, -in	4
la Ribera d'Ebre	Móra d'Ebre	-i, -ís, -í, -in	6		
			38		20

Taula 25. Localitats només amb paradigmes innovadors de PS.

■ 6.6 Les raons del paradigma innovador mixt no sincrètic

Per a analitzar l'aparició del paradigma innovador mixt no sincrètic, amb les terminacions *-a, -ís, -í, -in*, hem de delimitar quina àrea de la xarxa geogràfica és pertinent d'estudiar. Per això, n'excloem:

- 1) Les localitats sense paradigmes innovadors, perquè no aporten informació. En concret, les de les comarques de l'Aragó catalanòfon (la Baixa Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca, el Matarranya) i les localitats petites de Caseres (la Terra Alta) i Montoliu de Lleida (el Segrià).
- 2) Les localitats en què només s'ha recollit un paradigma tradicional de tipus sincrètic, perquè no poden generar-ne un de mixt no sincrètic. Concretament, les localitats de les comarques de la Baixa Ribagorça, el Baix Ebre i el Montsià, a més del Pont de Suert (l'Alta Ribagorça) i Salàs de Pallars (el Pallars Jussà).

3) Les poblacions del Priorat, perquè aquesta comarca està integrada dins del català central pel que fa a aquest tret dialectal.²²

Les 21 localitats restants dibuixen una àrea en què tradicionalment s'ha usat un paradigma de present de subjuntiu no sincrètic i que, en l'actualitat, acull innovacions: sigui l'adopció del paradigma sincrètic del central i de l'estàndard difós, sigui la creació d'un paradigma mixt en què la terminació *-a* tradicional de primera persona perviu, però deixa d'alternar amb *-os, -o, -on* o amb *-es, -e, -en* per a fer-ho amb *-is, -i, -in*, com es veu a la taula 26.

comarca	localitat	p. tradicionals		paradigmes innovadors			
				sincrètic		no sincrètic	
P'Alta Ribagorça	Vilaller	<i>-a, -es, -e, -en</i>	2	<i>-i, -is, -i, -in</i>	1		
el Pallars Sobirà	Sort	<i>-a, -es, -e, -en</i> <i>-e, -es, -e, -en</i>	4 1	<i>-i, -is, -i, -in</i>	1		
	Rialp	<i>-a, -es, -e, -en</i>	3	<i>-i, -is, -i, -in</i>	1	<i>-a, -is, -i, -in</i>	1
Andorra	Andorra la V.			<i>-i, -is, -i, -in</i>	3	<i>-a, -is, -i, -in</i>	1
	Ordino	<i>-a, -os, -o, -on</i>	3	<i>-i, -is, -i, -in</i>	2	<i>-a, -is, -i, -in</i>	1
P'Alt Urgell	la Seu d'Urgell			<i>-i, -is, -i, -in</i>	4	<i>-a, -is, -i, -in</i>	1
	Coll de Nargó	<i>-a, -os, -o, -on</i>	5	<i>-i, -is, -i, -in</i>	1	<i>-a, -is, -i, -in</i>	1
el Pallars Jussà	Tremp			<i>-i, -is, -i, -in</i>	5		
la Noguera	Balaguer	<i>-a, -es, -e, -en</i>	1	<i>-i, -is, -i, -in</i>	2	<i>-a, -is, -i, -in</i>	3
		<i>-a, -os, -o, -on</i>	1				
	Cubells	<i>-a, -os, -o, -on</i>	2	<i>-i, -is, -i, -in</i>	3		
la Segarra	Cervera			<i>-i, -is, -i, -in</i>	2	<i>-a, -is, -i, -in</i>	4
P'Urgell	Tàrraga			<i>-i, -is, -i, -in</i>	3	<i>-a, -is, -i, -in</i>	3
	Preixana	<i>-a, -os, -o, -on</i>	1	<i>-i, -is, -i, -in</i>	3	<i>-a, -is, -i, -in</i>	2
el Pla d'Urgell	Mollerussa			<i>-i, -is, -i, -in</i>	4	<i>-a, -is, -i, -in</i>	2
	Sidamon			<i>-i, -is, -i, -in</i>	4		
les Garrigues	les Borges Bl.			<i>-i, -is, -i, -in</i>	3	<i>-a, -is, -i, -in</i>	5
	Bovera			<i>-i, -is, -i, -in</i>	4	<i>-a, -is, -i, -in</i>	4
el Segrià	Lleida	<i>-a, -es, -e, -en</i>	1	<i>-i, -is, -i, -in</i>	4	<i>-a, -is, -i, -in</i>	2
la Ribera d'Ebre	Móra d'Ebre			<i>-i, -is, -i, -in</i>	6		
	Vinebre	<i>-a, -os, -o, -on</i>	4	<i>-i, -is, -i, -in</i>	2	<i>-a, -is, -i, -in</i>	1
la Terra Alta	Gandesa	<i>-a, -os, -o, -on</i>	2	<i>-i, -is, -i, -in</i>	2		
		<i>-a, -es, -e, -en</i>	1				
			31			60	31

Taula 26. Localitats amb models tradicionals no sincrètics i models innovadors.

22 També Sant Ramon (la Segarra), per les raons exposades a la nota 20.

Els 126 informants procedents d'aquestes localitats han proporcionat 122 ocurrences de paradigmes coherents:

- 1) Una quarta part (31, el 25,4%) correspon a paradigmes tradicionals del nord-occidental. Remarquem que, llevat d'un cas de Sort (-e, -es, -e, -en), la resta són no sincrètics i es reparteixen entre -a, -os, -o, -on (18, el 14,8%) i -a, -es, -e, -en (12, el 9,8%).
- 2) La meitat de les ocurrences de paradigmes (60, el 49,2%) suposa l'adopció íntegra de les terminacions comunes al central i a l'estàndard difós, amb sincretisme entre 1PS i 3PS (-i, -is, -i, -in).
- 3) Una altra quarta part (31, el 25,4%) il·lustra la creació d'un paradigma nou a partir de la forma de 1PS tradicional (coincident per a tots dos models: -a, -os, -o, -on i -a, -es, -e, -en) i de les formes de 2PS, 3PS i 6PS innovadores (-is, -i, -in), d'acord amb els requeriments d'un patró verbal característic del nord-occidental que defuig la coincidència formal entre la primera persona i la tercera (Wheeler, 1993, 2007).

Si considerem el comportament de la innovació, doncs, un de cada tres informants que opta per un present de subjuntiu no tradicional (31 de 91, el 34,1%) no es limita a adoptar el model que coneix per l'estàndard difós o pel veïnatge del central, sinó que l'adapta als patrons del seu propi sistema lingüístic, el qual rebutja fortament el sincretisme de persona, i genera un paradigma verbal nou que s'hi inscriu millor.

■ 7 Anàlisi (II): la coaparició de les marques de PS amb l'increment incoatiu

L'anàlisi detallada de *cantar* ha donat resposta a la primera pregunta que ens havíem plantejat, sobre les causes de la resistència superior de la primera persona a admetre la marca *i* de present de subjuntiu. Tot seguit analitzem les dades de *servir*, per a mirar de respondre la segona qüestió, sobre les interaccions que s'estableixen entre dos processos de canvi: el de la marca de present de subjuntiu, pel qual *a*, *o* i *e* reben la competència de *i*, i el del segment incoatiu, pel qual *ix*, *isc* i *ixc* són pressionats per *eix*.

■ 7.1 Aproximació de conjunt a les formes de PS de *servir*

El total de registres de la base de dades corresponents a formes de present de subjuntiu del verb *servir* amb increment incoatiu és de 1015. Amb el segment innovador, *eix*, pronunciat majoritàriament amb *e* tancada i segregació de iod (tot i que les realitzacions amb *e* oberta i sense segregació

també apareixen en el corpus),²³ n'hi ha 409. Amb increment tradicional, 606. En aquest cas, hem trobat deu variants de l'increment, només tres de les quals, però, amb un nombre elevat de realitzacions. Així, els tres segments incoatius principals són *isc* (*servisques*), amb 259 ocurrences, *ix* (*servixos*), amb 178 casos, i *ixc* (*servixques*), amb 107 formes. La resta de variants són molt minoritàries (entre 2 i 7 ocurrences, quasi sempre proporcionades esporàdicament per un únic informant) i poden respondre a la combinació d'aquests segments incoatius amb increments velars del tipus *ig(u)* o *eg(u)* (*servisquigues*, *servisquegues*, *servixigues*, etc.).

L'adopció de l'increment incoatiu comú al català central i a l'estàndard difós sol comportar l'adopció, al mateix temps, de les terminacions innovadores de present de subjuntiu amb *i* (del tipus *serveixis*), en 346 casos, que representen el 84,6% del total. Tanmateix, no és desdenyable el 15,4% de casos en què la introducció de l'increment incoatiu innovador genera una forma mixta en combinar-se amb marques de present de subjuntiu tradicionals. Això pot esdevenir-se esporàdicament amb *e* i de manera més extensa amb *o* (9 informants de Sidamon, Cubells, Coll de Nargó i Ordino) i sobretot i molt generalment amb *a*, marca corresponent a 1PS, com mostren 33 informants de 16 localitats repartides entre 10 comarques: Molle-russa i Sidamon (el Pla d'Urgell), Balaguer i Cubells (la Noguera), Freginals (el Montsià), Rialp (el Pallars Sobirà), Cervera (la Segarra), Tàrrega i Preixana (l'Urgell), les Borgues Blanques i Bovera (les Garrigues), Lleida i Montoliu de Lleida (el Segrià), Coll de Nargó (l'Alt Urgell) i Andorra la Vella i Ordino (Andorra).

Per tant, tot i el predomini de l'adopció de formes íntegres (*serveixis*), és possible la generació de formes mixtes del tipus *serveixos* i resulta molt general en el cas de la primera persona, *serveixa*. La diferència considerable entre el nombre d'informants que combinen l'increment innovador *eix* amb *a* a 1PS (33) respecte dels que el combinen amb *o* a 2PS, 3PS o 6PS (9), posa de manifest novament que el tret estructural de mantenir diferenciada la primera persona respecte de la tercera (1PS *serveixa*, 3PS *serveixi*) és el que fa augmentar notablement l'aparició de formes mixtes amb la terminació *a*, procés que per a la marca *o*, corresponent a altres persones verbals, resulta força menys freqüent, com mostra la taula 27.

23 Tenint en compte totes les formes del verb *servir* que reben aquest increment (1132), hem trobat 982 casos (86,7%) de *e* tancada enfront de 150 (13,3%) de *e* oberta, i 1028 casos (90,8%) amb segregació de iod enfront de 104 (9,2%) sense segregació.

marques de PS						
tradicionals				innovadora		
<i>a</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>i</i>			
1PS	2PS, 3PS, 6PS	1PS, 2PS, 3PS, 6PS	1PS, 2PS, 3PS, 6PS			
<i>eix</i>	33	24	6	346		409
63				346		
15,4%				84,6%		

Taula 27. Combinació del segment *eix* amb marques de PS.

D'altra banda, el manteniment de l'increment incoatiu tradicional també va lligat majoritàriament a la conservació de la marca de present de subjuntiu tradicional: és el que s'esdevé en 472 casos, el 82,7%. Hi ha un 17,3% de vegades, però, que es concentra quasi en exclusiva en l'increment incoatiu *ix*, el més similar a l'innovador *eix*, en què és possible el sorgiment de formes mixtes del tipus *servixis*. N'hem recollit per a 34 informants de 14 localitats repartides entre 11 comarques: Sidamon (el Pla d'Urgell), Balaguer i Cubells (la Noguera), Tortosa (el Baix Ebre), Vilaller (l'Alta Ribagorça), Gadesa (la Terra Alta), Sant Ramon (la Segarra), Tàrrega i Preixana (l'Urgell), Bovera (les Garrigues), Móra d'Ebre (la Ribera d'Ebre), Lleida i Montoliu de Lleida (el Segrià) i Ordino (Andorra). De fet, en el cas de *ix*, el sorgiment de formes mixtes no és només possible, sinó freqüent: la conservació d'aquest segment tradicional suposa mantenir la terminació

marques de PS						
tradicionals					innovadora	
	<i>a</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	totes	<i>i</i>	
	1 PS	2, 3, 6 PS	1, 2, 3, 6 PS		1, 2, 3, 6 PS	
<i>isc</i>	73	6	175	254	5	259
<i>ix</i>	27	44	13	84	94	178
<i>ixc</i>	24	2	81	107	---	107
<i>isquig(u)</i>	---	---	7	7	---	7
<i>isg(u)</i>	---	---	4	4	---	4
<i>ig(u)</i>	---	---	4	4	---	4
<i>éixeg(u)</i>	1	---	3	4	---	4
<i>éixig(u)</i>	---	---	3	3	---	3
<i>isqueg(u)</i>	1	---	2	3	---	3
<i>ixig(u)</i>	---	---	2	2	---	2
	126	52	294	472	99	571
	82,7%				17,3%	

Taula 28. Combinació dels segments incoatius tradicionals amb les marques de PS.

de PS encara no en la meitat dels casos (84, el 47,2%), mentre que en més de la meitat la terminació s'actualitza (94, el 52,8%), com palesa la taula 28.

Aquesta ullada de conjunt a les dades revela, doncs, que és possible la creació de formes mixtes, sigui amb l'increment innovador *eix* i una marca de present de subjuntiu tradicional (del tipus *serveixa* i, menys habitual, *serveixos*), sigui amb l'increment tradicional *ix* i la marca de present de subjuntiu innovadora *i* (del tipus *servixi*). Malgrat això, els informants tendeixen de manera molt general a recórrer a formes ja existents, sigui a través del manteniment de variants amb tots dos segments tradicionals (*servisques*, *servixos*), sigui a través de l'adopció íntegra de variants innovadores tant pel que fa a l'increment incoatiu com a la marca de present de subjuntiu (*servixi*).

Davant d'aquests fets, cal preguntar-se si un dels dos procediments –el manteniment íntegre o l'adopció íntegra– es veu privilegiat, és a dir, si els informants, davant de formes que presenten dos segments conflictius (amb divergència entre la variant nord-occidental tradicional i la variant central-estàndard), tendeixen més al manteniment o a la innovació. Per a mirar de respondre aquesta qüestió, analitzarem el corpus amb més detall.

■ 7.2 Paradigmes de present de subjuntiu de la conjugació incoativa

En fer el buidatge de les respostes dels 240 informants corresponents al present de subjuntiu del verb *servir*, hem trobat que 21 (el 8,7%) donaven només formes barrejades, corresponents a paradigmes diferents (per exemple, *servixi*, *servixes*, *serveixi*, *servixen*), mentre que 219 (el 91,3 %) han proporcionat almenys un paradigma coherent i, en quatre casos, n'han facilitat dos (al marge del fet que també hagin pogut emetre altres respostes parcials: *serveixa*, *serveixos*, *serveixo*, *serveixen* / *serveixon*). És amb les dades d'aquests paradigmes complets per al present de subjuntiu del verb *servir* que treballem a partir d'ara, com hem exposat en l'apartat de metodologia.²⁴ N'hem identificat 12 d'estables, en els quals la variació del segment incoatiu es combina amb la variació de la marca de mode-temps.²⁵ Els presentem agrupats per l'increment i, en els subapartats següents, en delimitem l'àmbit i en fem l'anàlisi.

24 En canvi, en les visions de conjunt (apartat 3 i subapartat 7.1), hem manejat totes les dades del corpus.

25 Hi ha un altre paradigma estable, que deixem de banda perquè no rep increment incoatiu: *sirva*, *sirvas*, *sirva*, *sirvan*. És el que han proporcionat tots els informants de Benavarri, a l'Alta Ribagorça, i un dels informants joves de Tolba, a la mateixa comarca.

- Amb l'increment *eix*:
Paradigma 1: *serveixi, serveixis, serveixi, serveixin*
Paradigma 2: *serveixa, serveixis, serveixi, serveixin*
Paradigma 3: *serveixa, serveixos, serveixo, serveixon*
- Amb l'increment *ix*:
Paradigma 4: *servixa, servixos, servixo, servixon*
Paradigma 5: *servixa, servixis, servixi, servixin*
Paradigma 6: *servixi, servixis, servixi, servixin*
- Amb l'increment *isc*:
Paradigma 7: *servisca, servisques, servisque, servisquen*
Paradigma 8: *servisque, servisques, servisque, servisquen*
Paradigma 9: *servisca, serviscos, servisco, serviscon*
Paradigma 10: *servisca, serviscas, servisca, serviscan*
- Amb l'increment *ixc*:
Paradigma 11: *servixca, servixques, servixque, servixquen*
Paradigma 12: *servixque, servixques, servixque, servixquen*

A banda d'aquests 12 paradigmes estables, n'hem recollit 9 més de proporcionats per un sol informant, com es detalla a la taula 29. Amb una sola excepció, provenen de les àrees tortosina i ribagorçanopallaresa, i no és rar que estiguin formats per la combinació d'un dels segments incoatius i un segment velar, *ig(u)* o *eg(u)*, molt emprats en aquestes àrees subdialectals en els temps del mode subjuntiu.²⁶ Atesa l'escassa representativitat que podem atribuir-los, els obviem en l'anàlisi següent.

paradigma	comarca	localitat	edat
<i>serveixe, serveixes, serveixe, serveixen</i>	el Pallars Jussà	Tremp	vell
<i>servixe, servixes, servixe, servixen</i>	el Baix Ebre	Tortosa	vell
<i>servisca, servisquis, servisquí, servisquin</i>	el Segrià	Lleida	vell
<i>servixca, servixques, servixca, servixquen</i>	el Montsià	Freginals	vell
<i>servisquigne, servisquignes, servisquigne, servisquiguen</i>	el Baix Ebre	Tortosa	adult
<i>servéixigne, servéixignes, servéixigne, servéixiguen</i>	el Montsià	Freginals	jove
<i>servéixega, servéixegues, servéixegue, servéixeguen</i>	l'Alta Ribagorça	Vilaller	jove
<i>servisque, servisques, servisque, servisquen</i>	l'Alta Ribagorça	el Pont de S	adult
<i>sírvigue, sírvigues, sírvigue, sírviguen</i>	el Baix Ebre	Alfara de C.	adult

Taula 29. Paradigmes de PS de *servir* proporcionats per un sol informant.

26 Tot i que en aquest treball no hi entrarem, l'expansió i la reanàlisi del segment velar etimològic d'alguns verbs (com *DICΛ(M) > diga*) és un altre dels procediments de creació d'una marca de subjuntiu en català (Pérez Saldanya, 1998; Querol, 2011).

■ 7.3 Comportament dels increments *ix*, tradicional, i *eix*, innovador

A la taula 30, partint dels paradigmes estables que es desprenen del corpus recollit, sintetitzem les combinacions entre els diversos segments incoatius i les diverses marques de mode-temps de present de subjuntiu:

marques de PS						
	model 1	models 2, 4, 5	model 3	model 6	model 7	model 8
	<i>a-a-a-a</i>	<i>a-e-e-e</i>	<i>e-e-e-e</i>	<i>a-o-o-o</i>	<i>i-i-i-i</i>	<i>a-i-i-i</i>
<i>eix</i>				X	X	X
<i>ix</i>				X	X	X
<i>isc</i>	X	X	X	X		
<i>ixc</i>		X	X			

Taula 30. Combinacions estables entre increments i marques de PS.

El primer que destaca és la plena correspondència entre les combinacions possibles de dos dels increments incoatius: *eix*, innovador, i *ix*, tradicional. Així, *eix*, a més de coocórrer amb la marca innovadora de present de subjuntiu, sigui en el paradigma íntegre de l'estàndard difós (64 casos), sigui en el paradigma mixt amb *a* a la primera persona i *i* a la resta (18 c.), també pot combinar-se amb les marques de present de subjuntiu tradicionals del model amb *a* a 1PS i *o* a la resta (8 c.). I, de manera paral·lela, l'increment tradicional *ix*, a banda de coaparèixer amb les marques tradicionals de subjuntiu amb *o* a 2PS, 3PS i 6PS i *a* a 1PS (9 casos), també pot combinar-se amb la marca innovadora *i*, a totes les persones (12 c.) o mantenint la *a* a la primera (9 c.). Sembla, doncs, que els increments *eix* i *ix*, de factura similar, són intercanviables, i que l'ús de l'un o de l'altre no determina quin tipus de marca de present de subjuntiu, tradicional o innovadora, apareixerà darrere.

Pel que fa a l'abast territorial dels paradigmes amb l'increment *ix*, aquests es troben a les comarques centrals i orientals del català nord-occidental: l'Alt Urgell, 1 informant; la Noguera, 5; la Segarra, 3; l'Urgell, 5; el Pla d'Urgell, 2; les Garrigues, 3; el Segrià, 5, i la Ribera d'Ebre, 6, com recull la taula 31.²⁷

27 En el cas de la Ribera d'Ebre, només a la capital comarcal, Móra d'Ebre, on tots sis informants responen amb el paradigma *servixi*, *servixis*, *servixi*, *servixin*. A Vinebre, en canvi, l'increment emprat és *isc* (2 informants) o *ixc* (4), els propis de l'àrea dialectal tortosina.

paradigma	comarca	població	joves	adults	vells	
<i>servixa</i>	P'Alt Urgell	Coll de Nargó		1		1
<i>servixos</i>	la Noguera	Balaguer	1		1	2
<i>servixo</i>	el Segrià	Montoliu de Lleida	1	2	1	4
<i>servixon</i>	les Garrigues	Bovera		1	1	2
<i>servixa</i>	la Noguera	Balaguer		1		1
		Cubells		1		1
<i>servixis</i>	el Pla d'Urgell	Sidamon			1	1
<i>servixi</i>	l'Urgell	Tàrrega		1	1	2
		Preixana	2		1	3
<i>servixin</i>	les Garrigues	Bovera	1			1
<i>servixi</i>	la Noguera	Balaguer		1		1
		Lleida		1		1
<i>servixis</i>	el Pla d'Urgell	Sidamon	1			1
<i>servixi</i>	la Segarra	Sant Ramon	1	1	1	3
<i>servixin</i>	la Ribera d'Ebre	Móra d'Ebre	2	2	2	6

Taula 31. Distribució dels paradigmes amb l'increment *ix*.

En aquestes comarques centrals i orientals, també s'hi localitzen els paradigmes amb l'increment *eix*, i sovint de manera més abundosa que els que duen *ix*: P'Alt Urgell, 11 informants; la Noguera, 4; la Segarra, 8; l'Urgell, 6; el Pla d'Urgell, 8; les Garrigues, 7, i el Segrià, 3. De fet, com es veu a la taula 32, els paradigmes amb l'increment *eix* ocorren pràcticament a totes les comarques nord-occidentals situades fora de l'Aragó catalanòfon,²⁸ que és l'única àrea d'aquest dialecte que s'hi mostra impermeable (Massanell, 2012). A l'extrem oposat, hi ha dos territoris en què *eix* ha estat l'únic increment recollit. D'una banda, a la comarca del Priorat, amb coincidència plena de tots dotze informants en l'ús del present de subjuntiu de *servir* compartit pel català central i per l'estàndard difós, que ja fa temps que hi és l'habitual, segons es desprèn de les dades d'Alcover / Moll (1929–1932).²⁹ De l'altra, Andorra, en què tots dotze informants coincideixen en l'ús de l'increment *eix*, combinat, això sí, amb diferents marques de present de subjuntiu: *i* a totes les persones (5 inf.), *a* a 1PS i *i* a la resta (4) i *a* a 1PS i *o* a la resta (3).

28 A les comarques de la Terra Alta i de la Ribera d'Ebre, a l'àrea subdialectal tortosina, no hem recollit cap paradigma complet amb l'increment *eix*, però sí formes aïllades emeses per quatre informants: dos de Gandesa, a la Terra Alta, un de Móra d'Ebre i un altre de Vinye, ambdues a la Ribera d'Ebre.

29 En els materials sobre flexió verbal d'Alcover / Moll (1929–1932), a què ja hem al·ludit, les formes *parteixi*, *parteixis*, *parteixi*, *parteixin* són les úniques recollides a Falset.

paradigma	comarca	localitat	joves	adults	vells	
<i>serveixi</i> <i>serveixis</i> <i>serveixi</i> <i>serveixin</i>	PAlta Ribagorça	Vilaller	1			1
	el Pallars Sobirà	Sort	1	1	1	3
		Rialp	1			1
	el Pallars Jussà	Tremp	2	2	1	5
		Salàs de Pallars	2	2		4
	Andorra	Andorra la Vella	2	1		3
		Ordino	2			2
	PAlt Urgell	la Seu d'Urgell	2	2	2	6
	la Noguera	Balaguer	1			1
		Cubells	1			1
	el Segrià	Lleida	1			1
	el Pla d'Urgell	Mollerussa	2	2		4
		Sidamon	1	1		2
	l'Urgell	Tàrrrega	2	1	1	4
		Preixana		1		1
	la Segarra	Cervera	1		1	2
		Sant Ramon	2			2
	les Garrigues	les Borges Blanques	2	1		3
		Bovera	1			1
	el Priorat	Falset	2	2	2	6
Porrera		2	2	2	6	
el Baix Ebre	Tortosa	2			2	
	Alfara de Carles	2			2	
el Montsià	Freginals	1			1	
<i>serveixa</i> <i>serveixis</i> <i>serveixi</i> <i>serveixin</i>	Andorra	Andorra la Vella		1	2	3
		Ordino			1	1
	PAlt Urgell	Coll de Nargó	1			1
	la Noguera	Balaguer			1	1
	el Segrià	Lleida	1	1		2
	el Pla d'Urgell	Mollerussa			2	2
	l'Urgell	Preixana		1		1
	la Segarra	Cervera	1	2	1	4
les Garrigues	les Borges Blanques	1	1	1	3	
<i>serveixa</i> <i>serveixos</i> <i>serveixo</i> <i>serveixon</i>	Andorra	Ordino		1	2	3
	PAlt Urgell	Coll de Nargó	1	1	2	4
	la Noguera	Cubells			1	1

Taula 32. Distribució dels paradigmes amb l'increment *eix*.

■ 7.4 Comportament dels increments tradicionals *isc* i *ixc*

Quant als altres dos increments incoatius tradicionals, *isc* i *ixc*, com mostren les taules 33 i 34, ambdós poden combinar-se amb diverses marques de PS també tradicionals. Així, coapareixen amb el paradigma amb *e* arreu i amb el que té *a* a 1PS i *e* a la resta de persones. I *isc* coocorre també amb el paradigma amb *a* arreu i amb el que té *a* a 1PS i *o* a la resta.

En canvi, ni *isc* ni *ixc* no coapareixen amb la marca innovadora de present de subjuntiu, *i*, ni amb el model íntegre (*i* arreu) ni amb el model mixt (*a* a 1PS i *i* a la resta). En les comarques on s'utilitzen els increments *isc* i *ixc* o bé es mantenen les formes de PS tradicionals, tant pel que fa a l'increment com a la marca de mode-temps, o bé, si hi ha innovació, aquesta consisteix en la introducció íntegra del paradigma compartit pel català

paradigma	comarca	població	joves	adults	vells	
<i>servisca</i> <i>servisques</i> <i>servisque</i> <i>servisquen</i>	el Pallars Sobirà	Sort	1	1		2
		Rialp	1	2	2	5
	l'Alta Ribagorça	el Pont de Suert	2		1	3
		Vilaller	1	2	2	5
	la Llitera	Tamarit	2	2	2	6
		Camporrells	2	2	2	6
	el Segrià	Lleida			1	1
	el Baix Cinca	Fraga	1	2	2	5
		Vilella de Cinca	2	2	2	6
	la Ribera d'Ebre	Vinebre			1	1
	la Terra Alta	Caseres		1	2	3
	el Matarranya	Vall-de-roures	2			2
		la Portellada	2			2
	<i>servisque</i> <i>servisques</i> <i>servisque</i> <i>servisquen</i>	l'Alta Ribagorça	el Pont de Suert			1
el Pallars Jussà		Salàs de Pallars			2	2
el Baix Cinca		Fraga	1			1
el Montsià		Àmposta	1	2	1	4
	Freginals		1		1	
<i>servisca</i> <i>servisco</i> <i>servisco</i> <i>serviscon</i>	la Ribera d'Ebre	Vinebre		1		1
		la Terra Alta	Gandesa			1
<i>servisca</i> <i>servisques</i> <i>servisca</i> <i>serviscon</i>	la Baixa Ribagorça	Tolba	1	2	2	5

Taula 33. Distribució dels paradigmes amb l'increment *isc*.

paradigma	comarca	localitat	joves	adults	vells	
<i>servixca</i> <i>servixques</i> <i>servixque</i> <i>servixquen</i>	la Ribera d'Ebre	Vinebre	2	1	1	4
	la Terra Alta	Gandesa		2	1	3
		Caseres		2	1	
el Matarranya	Vall-de-roures			2	2	4
	la Portellada			2	2	4
<i>servixque</i> <i>servixques</i> <i>servixque</i> <i>servixquen</i>	el Baix Ebre	Tortosa			1	1
		Alfara de Carles		1	1	2
	el Montsià	Amposta	1		1	2
		Freginals			1	

Taula 34. Distribució dels paradigmes amb l'increment *ixc*.

central i per l'estàndard difós, per tant, amb innovació tant pel que fa a l'increment com a la marca de PS.

L'increment *isc* es troba en pallarès (Pallars Sobirà, 7 informants; Pallars Jussà, 2), en ribagorçà (l'Alta Ribagorça, 9 inf.; la Baixa Ribagorça, 5; la Llitera, 12; el Baix Cinca, 12) i en tortosí (la Ribera d'Ebre, 2 inf.; la Terra Alta, 4; el Matarranya, 4; el Montsià, 5)³⁰ i *ixc* ocorre només en tortosí (la Ribera d'Ebre, 4 inf.; la Terra Alta, 6; el Matarranya, 8; el Baix Ebre, 3; el Montsià, 3).³¹ D'entre aquestes comarques, les que pertanyen a l'Aragó catalanòfon no han proporcionat cap paradigma de present de subjuntiu de *servir* innovador, com era esperable, ni pel que fa a l'increment ni quant a la marca de mode-temps. En canvi, la resta de comarques de les àrees ribagorçanopallaresa i tortosina, amb l'excepció de la Terra Alta, sí que han proporcionat paradigmes innovadors, coincidents sempre amb el model compartit pel català central i per l'estàndard difós (*serveixi*, *serveixis*, *serveixi*, *serveixin*): l'Alta Ribagorça, 1 inf.; el Pallars Sobirà, 4; el Pallars Jussà, 9; el Baix Ebre, 4, i el Montsià, 1 (vegeu la taula 32).

■ 7.5 Conseqüències de la interacció de dos processos de canvi

Del que hem exposat fins ara es dedueix que les àrees amb un increment incoatiu més diferenciats del compartit pel català central i per l'estàndard difós (*isc* i *ixc* enfront de *eix*) tenen més tendència a conservar les termina-

30 També l'hem recollit de boca d'un informant vell de Lleida (el Segrià).

31 En el cas de la comarca de la Ribera d'Ebre, els increments *isc* (2 inf.) i *ixc* (4 inf.) són propis del poble de Vinebre, però no de la capital comarcal, Móra d'Ebre, que presenta l'increment *ix* habitual en l'àrea central i oriental del català nord-occidental (tots sis informants: *servixi*, *servixis*, *servixi*, *servixin*).

cions tradicionals en el present de subjuntiu dels verbs incoatius, perquè substituir-les comporta haver de modificar també la marca incoativa. La taula 35 mostra, específicament per a aquestes localitats (les pertanyents a les àrees ribagorçanopallaresa i tortosina no incloses a l'Aragó catalanòfon),³² com hi ha un comportament diferenciat entre les conjugacions pel que fa a l'ús de la marca de present de subjuntiu: clarament el verb incoatiu *servir* presenta un percentatge inferior d'ús de la marca innovadora *i* (27,9%) amb relació als verbs de les altres conjugacions (entre un 33,6% i un 39,9%).

verb	ocurrències de PS	marca tradicional		marca innovadora	
		ocurrències	percentatge	ocurrències	percentatge
<i>cantar</i>	341	217	63,6%	124	36,4%
<i>perdre</i>	331	199	60,1%	132	39,9%
<i>beure</i>	330	219	66,4%	111	33,6%
<i>sentir</i>	338	203	60,1%	135	39,9%
<i>servir</i>	326	235	72,1%	91	27,9%

Taula 35. Distribució per conjugacions de les marques de PS tradicional i innovadora en el territori amb els increments *isc* i *ixc*.

Si agafem les mateixes dades corresponents a les poblacions en què l'increment tradicional és *ix*,³³ més proper a l'innovador *eix* i amb la possibilitat, com hem vist, de combinar-se amb les mateixes marques de mode-

verb	ocurrències de PS	marca tradicional		marca innovadora	
		ocurrències	percentatge	ocurrències	percentatge
<i>cantar</i>	286	103	36%	183	64%
<i>perdre</i>	288	90	31,3%	198	68,7%
<i>beure</i>	277	85	30,7%	192	69,3%
<i>sentir</i>	277	99	35,7%	178	64,3%
<i>servir</i>	292	108	37%	184	63%

Taula 36. Distribució per conjugacions de les marques de PS tradicional i innovadora en el territori amb l'increment *ix*.

32 El Pont de Suert i Vilaller (l'Alta Ribagorça), Sort i Rialp (el Pallars Sobirà), Tremp i Salàs de Pallars (el Pallars Jussà), Vinebre (la Ribera d'Ebre), Gandesa i Caseres (la Terra Alta), Tortosa i Alfara de Carles (el Baix Ebre), Amposta i Freginals (el Montsià).

33 Coll de Nargó (l'Alt Urgell), Balaguer i Cubells (la Noguera), Sant Ramon (la Segarra), Tàrrega i Preixana (l'Urgell), Sidamon (el Pla d'Urgell), Lleida i Montoliu de Lleida (el Segrià), Bovera (les Garrigues) i Móra d'Ebre (la Ribera d'Ebre).

temps que aquest, la situació varia: malgrat que *servir* continua sent el verb amb un percentatge més elevat de marques de mode-temps tradicionals, la diferència respecte de les altres conjugacions és molt inferior i resulta mínima amb relació a la tercera conjugació no incoativa i a la primera (vegeu la taula 36).

Per tant, responent la pregunta que ens havíem formulat, els informants, davant de formes que presenten dos segments conflictius, amb divergència entre la variant nord-occidental tradicional i la variant difosa de l'estàndard central, prefereixen majoritàriament recórrer a una forma ja existent, sigui la pròpia del territori o la manllevada, abans que crear-ne una de mixta, i tendeixen més al manteniment que a la innovació, que seria doble. Això explica perquè el verb incoatiu *servir* presenta, en el corpus d'estudi, resultats més conservadors, pel que fa a la marca de present de subjuntiu, que no pas la resta de verbs (*cantar*, *perdre*, *beure* i *sentir*): en la classe incoativa, el procés de canvi de la marca de PS interactua amb el procés de canvi de l'increment, circumstància que suposa un cert fre a la innovació.

Tanmateix, la interacció entre aquests dos processos de canvi no és equiparable a totes les zones del català nord-occidental: cal diferenciar entre allò que s'esdevé en els territoris on l'increment incoatiu tradicional és *ix* i aquells altres en què és *isc* o *ixc*. Possiblement en aquest comportament diferenciat hi té a veure la proximitat entre *ix* i *eix*, i el fet que la distància entre tots dos pot arribar a ser percebuda més com una diferència fonètica que morfològica, seguint la relació que s'estableix entre variants com *quixal* i *queixal*, *sixanta* i *seixanta* o *dixar* i *deixar*, que afecta també les formes rizotòniques del verb, com *dixo* i *deixo* o *dixis* i *deixis*. El cas és que les dades mostren com *ix* i *eix* són intercanviables en la zona on tradicionalment s'emprava *ix*, que comprèn les comarques centrals i orientals del català nord-occidental, i tots dos segments incoatius poden coaparèixer amb marques de present de subjuntiu innovadores o tradicionals.

Ben al contrari, els segments *isc*, propi de les àrees ribagorçanopallaresa i tortosina, i *ixc*, usat en la tortosina, possiblement per la distància fonètica respecte de *eix*, no mostren la propietat de combinar-se amb la marca de mode-temps innovadora *i*, que quan ocorre en aquests territoris ho fa darrere de *eix*. Les formes de present de subjuntiu de *servir* presenten, doncs, per als parlants de les dues àrees subdialectals esmentades, una complexitat afegida, perquè acceptar la forma que arriba de l'estàndard difós, presa del català central, implica introduir dos canvis lingüístics, i no un de sol com s'esdevé per a les altres conjugacions. Davant d'aquesta situació, es com-

prèn que en aquests territoris el percentatge d'introducció de la marca *i* de present de subjuntiu sigui clarament inferior per a *servir* (un 27,9%) que per a *cantar*, *perdre*, *beure* o *sentir* (entre un 33,6% i un 39,9%).

■ 8 Recull de resultats i conclusions

En el català nord-occidental actual, les marques tradicionals de present de subjuntiu, *a*, *e* i *o* (*que perda*, *que perdes*, *que perdon*) coviuen amb la innovadora *i* (*que perdin*), que s'hi ha introduït per veïnatge amb el català central i, sobretot, per la pressió que hi exerceix l'estàndard difós. Amb el present estudi, preteníem determinar els models conjugacionals de PS que són vigents en aquest dialecte, descriure'n la distribució i analitzar com s'hi produeix la introducció de les formes de subjuntiu compartides pel català central i per l'estàndard difós.

Per a fer-ho, ens hem basat en un corpus (Massanell, 2012, CD), aplegat el 1996, que abraça Andorra i les dinou comarques de parla nord-occidental i que conté enquestes de 240 informants, dotze per comarca. La meitat provenen de la capital i l'altra meitat d'una població petita (d'entre 300 i 600 habitants); un terç són vells (66–79 anys), un altre terç de mitjana edat (36–49) i el darrer terç, joves (14–19). L'enquesta, entre altres aspectes, recollia, pel sistema de compleció de buits, la flexió de cinc verbs model: *cantar* (classe I), *perdre* (classe II [-ext]), *beure* (classe II [+ext]), *sentir* (classe III [-ext]) i *servir* (classe III [+ext]). Hem considerat les formes de present de subjuntiu de primera, segona, tercera i sisena persona (1PS, 2PS, 3PS i 6PS), que són les que reben una marca vocàlica de mode-temps. Tenint en compte els casos de resposta múltiple, molt freqüents en àrees immerses en processos de canvi lingüístic, les 4800 formes previstes s'han elevat a 5088.

Després de fer una primera ullada de conjunt a les dades, basada en la quantificació de formes amb una marca tradicional (el 47,3%) i amb la marca innovadora (el 52,7%), i en la distribució d'unes i altres per persona i per classe verbal, dos fets atreuen l'atenció. D'una banda, que la introducció de la marca *i* és clarament inferior per a la primera persona (el 40,8%) que per a la resta (entre el 48,7% i el 50,2%). De l'altra, que també és inferior per a la tercera conjugació incoativa (el 44,1%) que per a les altres (entre el 46% i el 49,9%), circumstància que resulta especialment evident per a la primera persona de la classe III [+ext] (el 35,7%) enfront de la primera persona de les altres classes verbals (entre el 41,1% i el 43,5%).

Aquests fets ens han menat a plantejar-nos dues preguntes de recerca:

- 1) Per quina raó la primera persona del present de subjuntiu admet la marca innovadora *i* amb més dificultats que la resta de persones?
- 2) Per quina causa els verbs incoatius mostren més resistència que els altres a incorporar la marca de present de subjuntiu innovadora *i*?

Davant d'aquestes qüestions, hem formulat dues hipòtesis.

- 1) Que 1PS és reticent a la incorporació de la marca *i* perquè aquesta la iguala a 3PS (*que jo canti, que ell canti*) i el sincretisme de persona resultant transgredeix un dels principis fonamentals de la flexió verbal nord-occidental: que la primera persona i la tercera han de diferir (Wheeler, 1993, 2007).
- 2) Que es produeixen interaccions entre dos processos de canvi, el que afecta les terminacions de present de subjuntiu (47,3% de formes innovadores) i el que afecta els segments incoatius *ix*, *ixc* i *ixc* (41,9% de substitució per *eix*), que es troba en un estadi més endarrerit, de manera que la presència de l'increment tradicional afavoreix en els verbs incoatius la coaparició de les marques de present de subjuntiu també tradicionals.

Després d'aquesta primera aproximació quantitativa a les dades, ens hi hem enfrontat des d'un enfocament qualitatiu i hem pres l'opció metodològica de treballar amb els informants que proporcionen paradigmes coherents (el 89,2% per a *cantar* i el 91,3% per a *servir*). Hem constatat que hi ha una gran variació de models de present de subjuntiu dins del dialecte nord-occidental i hem arribat a delimitar-ne vuit, classificables en cinc tipus segons el nombre de marques vocàliques i els criteris de distribució d'aquestes entre persones verbals i conjugacions, tot i que la divisió bàsica es produeix entre els models que tenen sincretisme entre la primera persona i la tercera, concentrats a l'Aragó catalanòfon i a la resta de les àrees subdialectals tortosina i ribagorçanopallaresa, i els que no presenten aquesta coincidència formal, repartits per un territori molt més ampli:

- Tipus 1. Amb una marca de mode-temps única, sense variacions ni per conjugació ni per persona (model 3, amb *e* arreu, i model 7, amb *i* arreu). Amb sincretisme entre 1PS i 3PS.
- Tipus 2. Amb dues marques condicionades per la conjugació, una per a la primera i una altra per a la segona i la tercera (model 1, amb *e* a la classe I i *a* a les classes II i III). Amb sincretisme entre 1PS i 3PS.
- Tipus 3. Amb dues marques condicionades per la persona, una per a 1PS i una altra per a 2PS, 3PS i 6PS (model 4, amb *a* a la primera i *e* a la

resta; model 5, amb *a* a la primera i *o* a la resta, i model 8, amb *a* a la primera i *i* a la resta). Sense sincretisme entre 1PS i 3PS.

- Tipus 4. Amb dues marques de mode-temps condicionades per la persona i per la classe verbal (model 2, amb *e* com a marca única a la primera conjugació i, per a les altres, amb *a* a la primera persona i *e* a la resta). Amb sincretisme entre 1PS i 3PS a la classe I i sense aquesta coincidència formal a les classes II i III.
- Tipus 5. Amb tres marques condicionades per la persona –1PS diferent de la resta– i per la classe verbal –I diferent de les altres– (model 5, amb *a* a 1PS i *o* a la resta, a la classe I, i *a* a 1PS i *e* a la resta, a les classes II i III). Sense sincretisme entre 1PS i 3PS.

Hem repassat l'origen de cadascun d'aquests models conjugacionals, que donen exemple de la superposició entre la variació diatòpica actual i la variació diacrònica, atès que des dels models més propers a l'origen etimològic (el model 1, conservat a la Baixa Ribagorça, i el model 2, mantingut a Camporrells, la Llitera, que difereixen entre si només per l'actuació de la llei fonètica de tancament de la vocal *Λ* àtona final travada), hem pogut explicar la formació dels altres models a través de processos morfològics, sigui la regularització (en el model 3, les terminacions de la classe I s'han expandit a la II i a la III, mentre que, en el model 4, són les terminacions de les classes no primeres les que han entrat en aquesta), sigui la morfològització de noves vocals útils per a evitar el sincretisme modal entre els presents d'indicatiu i de subjuntiu, tant la vocal *o* (per a la classe I, en el model 5, i per a totes les classes verbals, en el model 6), com la vocal *i*, arribada per veïnatge del central i per pressió de l'estàndard difós, la introducció de la qual proporciona el model 7, que respon a una adopció íntegra, i el model 8, que en fa una adaptació.

Justament per a entendre el sorgiment del model 8, mixt, que conserva la marca *a* a la primera persona del present de subjuntiu i introdueix la *i* a la resta, hem analitzat amb detall, basant-nos en les formes del verb *cantar*, quina és la distribució dels diversos paradigmes entre els informants, respectant les situacions de superposició i de convivència. L'abast i la vitalitat dels diversos models difereix molt. Hi ha models residuals, com el que té *o* arreu a la primera conjugació, recollit només de dos parlants de Caseres; models amb poca extensió, ubicats sobretot a l'Aragó catalanòfon, però allà ben afermats i vitencs; models territorialment amplis, però en retrocés a les capitals, com el que presenta les terminacions *-a*, *-as*, *-o*, *-on*, que per al verb *cantar* s'ha recollit, entre altres indrets, a Ordino, Coll de Nargó, Prei-

xana, Montoliu de Lleida i Vinebre, però no a les capitals dels territoris respectius, Andorra la Vella, la Seu d'Urgell, Tàrraga, Lleida i Móra d'Ebre, i models en expansió, com el que té *i* arreu, que s'ha introduït, en un grau o altre, a totes les comarques nord-occidentals amb l'excepció de les de l'Aragó catalanòfon, el qual roman aliè al procés de normalització lingüística impulsat per la Generalitat de Catalunya i resta impermeable a la pressió de l'estàndard difós, basat principalment en el català central.

Conèixer l'abast de cadascun dels paradigmes ens ha permès delimitar l'àrea en què tradicionalment el present de subjuntiu no presenta sincretisme de persona. En aquesta zona, a diferència de les altres, la introducció de la marca *i* no suposa sempre l'adopció íntegra del model compartit pel català central i per l'estàndard difós (*canti, cantis, canti, cantin*), sinó que s'hi observa el sorgiment d'un paradigma mixt que substitueix *o* o *e* per *i* a les persones 2, 3 i 6, però preserva la marca *a* a la primera persona, per a mantenir-la diferenciada de la tercera: 1PS *canta*, oposat abans a 3PS *cante* o *canto*, s'oposa ara a 3PS *canti*. Aquest procediment és emprat, en el nostre corpus, per un terç dels informants d'aquesta àrea que proporcionen un paradigma innovador (34,1%), els quals no es limiten a adoptar el model que coneixen per l'estàndard difós o pel veïnatge del central, sinó que l'adapten als patrons del seu propi sistema lingüístic, el qual rebutja fortament el sincretisme de persona, i generen un paradigma verbal nou (*canta, cantis, canti, cantin*) que s'hi inscriu millor i que hem recollit per una àrea molt àmplia: Pallars Sobirà (Rialp, 1 informant), Andorra (Andorra la Vella, 1; Ordino, 1), l'Alt Urgell (la Seu d'Urgell, 1; Coll de Nargó, 1), la Noguera (Balaguer, 3), la Segarra (Cervera, 4), l'Urgell (Tàrraga, 3; Preixana, 2), el Pla d'Urgell (Mollerussa, 2), el Segrià (Lleida, 2), les Garrigues (les Borges Blanques, 5; Bovera, 4) i la Ribera d'Ebre (Vinebre, 1). Així doncs, la introducció en nord-occidental de la marca de present de subjuntiu compartida pel català central i per l'estàndard difós, tot i que pot fer-se per adopció directa del paradigma sincrètic amb *i* a totes les persones, provoca, a les àrees en què el model tradicional és no sincrètic, el sorgiment d'un paradigma mixt amb les terminacions *-a, -is, -i, -in*, que adapta el model innovador al pilar fonamental que dona congruència a la flexió verbal nord-occidental: que la primera persona ha de diferir de la tercera.

Aclarides les causes del rebuig superior de la primera persona a admetre la marca *i* de present de subjuntiu, faltava trobar les raons de la resistència més gran de la conjugació incoativa a admetre aquesta mateixa marca innovadora. Per a fer-ho, calia analitzar les interaccions que s'estableixen entre dos processos de canvi: el que afecta la marca de present de subjun-

tiu, pel qual *a*, *o* i *e* reben la competència de *i*, i el que incumbeix el segment incoatiu, pel qual *ix*, *ixc* i *ixx* són desplaçats per *eix*.

Una primera aproximació quantitativa a les dades de *servir* revela que l'adopció de l'increment incoatiu comú al català central i a l'estàndard difós comporta l'adopció de les terminacions innovadores de present de subjuntiu amb *i* en el 84,6% dels casos. Tanmateix, n'hi ha un 15,4% en què la introducció de l'increment incoatiu innovador genera una forma mixta en combinar-se amb marques de present de subjuntiu tradicionals, especialment amb la *a* de primera persona (*serveixa*), però no només (*serveixos*). La diferència considerable entre els informants que combinen l'increment innovador *eix* amb *a* a 1PS (33) respecte dels que el combinen amb *o* a 2PS, 3PS o 6PS (9), posa de manifest novament que el tret estructural de mantenir diferenciada la primera persona respecte de la tercera (1PS *serveixa* oposat a 3PS *serveixi*) és el que fa augmentar notablement l'aparició de formes mixtes amb la terminació *a*, procés de mixtificació que, per a la marca *a*, corresponent a les altres persones verbals, resulta força menys freqüent.

D'altra banda, el manteniment de l'increment incoatiu tradicional va lligat a la conservació de la marca de present de subjuntiu tradicional en el 82,7% dels casos. Malgrat això, n'hi ha un 17,3%, que afecten quasi exclusivament l'increment *ix*, en què és possible el sorgiment de formes mixtes del tipus *servixis* (34 informants). De fet, en el cas de *ix*, el sorgiment de formes mixtes no és només possible, sinó freqüent: la conservació d'aquest segment tradicional suposa mantenir la terminació de PS encara no en la meitat dels casos (47,2%), mentre que en més de la meitat la terminació s'actualitza (52,8%).

Aquesta ullada de conjunt a les dades revela, doncs, que és possible la creació de formes mixtes, sigui amb l'increment innovador *eix* i una marca de present de subjuntiu tradicional, sigui amb l'increment tradicional *ix* i la marca de present de subjuntiu innovadora *i*, tot i que els informants tendeixen de manera molt general a recórrer a formes ja existents, sigui a través del manteniment de variants amb tots dos segments tradicionals, sigui a través de l'adopció íntegra de variants innovadores tant pel que fa a l'increment incoatiu com a la marca de present de subjuntiu. Quin dels dos procediments, però, es veu privilegiat, davant de formes que presenten dos segments amb divergència entre la variant nord-occidental tradicional i la variant central-estàndard?

Per a aclarir-ho, hem analitzat amb detall els paradigmes incoatius de present de subjuntiu vigents en català nord-occidental, partint de les formes del verb *servir* aplegades en el corpus, i n'hem delimitat 12 d'estables

(3 amb *eix*, 3 amb *ix*, 4 amb *isc* i 2 amb *ixc*) i 9 més d'isolats (obtinguts d'un sol informant). Sobre la base dels primers, hem establert les combinacions possibles entre aquests quatre segments incoatius i les diverses marques flexives de present de subjuntiu. D'entrada, destaca la plena correspondència entre les combinacions possibles de dos dels increments incoatius: *eix*, innovador, i *ix*, tradicional. Així, *eix*, a més de coaparèixer amb la marca innovadora de present de subjuntiu, sigui en el paradigma íntegre (64 casos) o en el mixt (18 c.), també pot combinar-se amb les marques de present de subjuntiu tradicionals (8 c.); i *ix*, a banda de coaparèixer amb marques tradicionals de subjuntiu (9 c.), també pot combinar-se amb la marca innovadora *i*, a totes les persones (12 c.) o mantenint la *a* a la primera (9 c.). És ben diferent, en canvi, el comportament dels altres dos increments tradicionals, *isc* i *ixc*: ambdós poden coaparèixer amb marques de present de subjuntiu tradicionals, però no coocorren amb la innovadora *i*. En les comarques on s'utilitza *isc* i *ixc*, o bé es mantenen les formes de PS tradicionals, tant pel que fa a l'increment com a la marca de mode-temps, o bé, si hi ha innovació, aquesta consisteix en la introducció íntegra del paradigma compartit pel català central i per l'estàndard difós, amb innovació tant pel que fa a l'increment com a la marca de mode-temps.

Responent la segona pregunta de recerca que ens havíem formulat, doncs, els informants, davant la coincidència en una mateixa forma de dos segments amb divergència entre la variant nord-occidental tradicional i la variant difosa de l'estàndard central, prefereixen majoritàriament recórrer a una forma ja existent, sigui la pròpia del territori o la manllevada, abans que crear-ne una de mixta, i tendeixen més al manteniment que a la innovació, que seria doble. Això explica perquè, pel que fa a la marca de present de subjuntiu, el verb *servir* presenta resultats més conservadors que no pas *cantar*, *perdre*, *beure* i *sentir*, atès que en la classe incoativa el procés de canvi de la marca de PS es veu parcialment interferit pel procés de canvi de l'increment.

Tanmateix, la interacció entre tots dos processos no és equiparable arreu. Les dades mostren com *ix* i *eix* són intercanviables en la zona on tradicionalment s'emprava *ix*, que comprèn les comarques centrals i orientals del català nord-occidental, i tots dos segments incoatius poden coaparèixer amb marques de present de subjuntiu innovadores o tradicionals. Possiblement hi té a veure la proximitat entre *ix* i *eix*, i el fet que la distància entre tots dos pot arribar a ser percebuda més com una diferència fonètica que morfològica, seguint la relació que s'estableix entre variants com *quixal* i *queixal*, *sixanta* i *seixanta* o *dixar* i *deixar*, que afecta també les

formes rizotòniques del verb, com *dixo* i *deixo* o *dixis* i *deixis*. En canvi, els segments *isc*, propi de les àrees ribagorçanopallaresa i tortosina, i *ixx*, usat en la tortosina, possiblement per la distància fonètica respecte de *eix*, no mostren la propietat de combinar-se amb la marca de mode-temps innovadora *i*, que quan ocorre en aquests territoris ho fa darrere de *eix*. Les formes de present de subjuntiu de *servir* presenten, doncs, per als parlants de les dues àrees subdialectals esmentades, una complexitat afegida, perquè acceptar la forma que arriba de l'estàndard difós, presa del català central, implica introduir dos canvis lingüístics, i no un de sol com s'esdevé per a les altres conjugacions. Aquesta és la raó, doncs, del grau inferior d'innovació lingüística en el paradigma de present de subjuntiu de la conjugació incoativa respecte de les altres. ■

■ Bibliografia

- Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1929–1932): «La flexió verbal en els dialectes catalans», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, II [1929], 73–184; III [1930], 73–168; IV [1931], 9–104; V [1932], 9–72.
- Alonso, Helena / Suïls, Jordi (1993): «La morfologia verbal de subjuntiu al Segrià: estudi prospectiu», *Sintagma* 5, 5–17.
- Coromines, Joan (1971): «Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara», dins: *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona: Club Editor, 183–216.
- Creus, Imma (2011): «Els principis de naturalitat morfològica en les formes de present de subjuntiu lleidatanes», dins: Lloret, Maria-Rosa / Pons, Clàudia (eds.): *Noves aproximacions a la fonologia i la morfologia del català. Volum d'homenatge a Max W. Wheeler*, Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 151–173.
- Cubells, Olga (2002): «La variable morfosintàctica del subjuntiu a Bovera», *Zeitschrift für Katalanistik* 15, 117–148.
- Dressler, Wolfgang U. / Mayerthaler, Willi *et al.* (ed.) (1987): *Leitmotifs in natural morphology*, Amsterdam / Filadèlfia: John Benjamins.
- Gulsoy, Joseph (1993): «El desenvolupament de les formes del subjuntiu present en català» i «La -o de la primera persona de l'indicatiu present en català», dins: *Estudis de gramàtica històrica*, València / Barcelona: Institut

- Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 377–419 i 421–448.
- Luna, Xavier (2002): «El present de subjuntiu en *o* en el català central». *Llengua & Literatura* 13, 93–111.
- Massanell i Messalles, Mar (2001): «Morfologia flexiva actual de la Seu d'Urgell i Coll de Nargó: estadis en el procés d'orientalització del català nord-occidental», *Zeitschrift für Katalanistik* 14, 128–150.
- (2011): *Permeabilitat del català nord-occidental a l'estàndard mediàtic i educatiu: el cas de l'Alt Urgell*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2012): *Feva temps que no diva tants verbs! Manteniment i transformació de paradigmes verbals en el català nord-occidental del tombant de segle*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2016): «Sincretisme i canvi morfològic: evolució de la terminació verbal en -AT en català», *Caplletra* 61, 165–209.
- Perea, Maria Pilar (dir.): *La flexió verbal en els dialectes catalans*, dins el portal Antoni M. Alcover <<http://alcover.iec.cat>>.
- Pérez Saldanya, Manuel (1998): «Les desinències del present de subjuntiu», dins *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València: Universitat de València, 147–168.
- Querol Cortiella, Laia (2011): *La morfologia verbal del català nord-occidental. Descripció i anàlisi dels segments velar i palatal*, Lleida: Pagès.
- Rasico, Philip (1982): *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Sistac, Ramon (1998): «L'impacte de la normalització lingüística sobre la variació. Un cas concret: el català nord-occidental», dins: Boix, Emili et al. (eds.): *El contacte i la variació lingüístics: Descripció i metodologia*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 161–178.
- Veny, Joan (1998¹² [1978]): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca: Moll.
- Viaplana, Joaquim (1995): «Sobre la irregularitat verbal», *Caplletra* 19, 333–348.
- (1999): *Entre la dialectologia i la lingüística. La distància lingüística entre les varietats del català nord-occidental*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Wheeler, Max W. (1993): «On the hierarchy of naturalness principles in inflexional morphology», *Journal of Linguistics* 29, 95–111.

— (2007): «El canvi flexional: els verbs en el nord-occidental», dins: *Morfologia i fonologia catalana i romànica: estudis diacrònics*, Alacant / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 101–138.

Wurzel, Wolfgang U. (1989): *Inflectional Morphology and Naturalness*, Dordrecht / Boston / Londres: Kluwer Academic Publishers.

- Mar Massanell i Messalles, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Edifici B, E-08193 Bellaterra, <mar.massanell@uab.cat>.
- Gemma Palà Aldabó, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Edifici B, E-08193 Bellaterra, <gemmapala@hotmail.com>.